

כ"ד ד"ב נותן להשלחני כדי שיתן לו ד"ו, ובשם ריב"ן כתבו בכורות נ,א ד"ה דמודבן שאותו דינר הוא שכר בעל המטבע שמי שיש לו כסף כדי לעשות כ"ה דינרין, אין בעל המטבע מחזיר לו רק כ"ד דינרין. ורגמה"ג כ' בכורות שם ד"ו אין דינו להמכר אלא בכ"ד ד"ב, והא דאר"י ב"מ מד,ב כ"ה זון אותו הוון נכנס להכרע כ"ד זון, אם היו שוקלין כל אחד לבד—

וע"ד ערך משקל דינר זהב להדינר כסף, דעת התוס' בכורות שם שהוא כערך 2 אל 1 רצ"ל שמשקל ד"ז הוא פי שנים ממשקל ד"ב (צור"י). וחילום: א) מהא דבימיהם לא היו זקוקי זהב שיהיה רק ז"ב זקוקים כסף ואיך נשתנה השער כ"כ? — ב) דבא"מ אמרו בעובי ד"ז משמע שאין עוביו של הדינר זהב שיהיה אל עובי של הד"ב, והנה ראייתם האחרונה אינה מכרעת דמ"מ אם דעתם שאין רוחב הד"ז כרוחב הד"ב שוב א"א לדעת מעבים את משקלם, ואם דעתם שרוחבם שווה, מה שמסתבר, אדרבה יהיו משם ראוי שמשקלם איננו כערך הנזכר, דכובד הוהב הוא כמעט פי שנים מכובד הכסף, ואם משקל ד"ו הוא כפול ממשקל ד"ב אז עכ"ח עבים שווה ולא משונה זמ"ו, גם ראייתם הראשונה אינה מכרעת דערך הוהב אל הכסף משתנה מומן לזמן וממקום למקום (עיין ח"י הרו"ה ודה"ר), בכ"ז כנודע מדה"י, הצדק אתם וע"י שם שהיכיתו זאת גם מהמררש—ורש"י, שמות כא—לב כ' והשקל משקלו ד' זהו ב"מ פח"י) שהם חצי אונקיא, וכ"כ בכורות מט"ב הוון כמשקל הזהב, והבינו התוס' והמררחי שבנותו במלות זהובים וזהב לדינר של זהב הלמודי, וכי דעתו שמשקל הדינר של זהב והדינר של כסף (ההלמודיים) שוים, ולכן תמהו עליו דאין זה מסתבר, כאמור, אבל לענ"ד אין זה כונת רש"י דהרי בעצמו כ' במדבר ד—בח דמשקל שקל זהב אינו שווה למשקל שקל כסף, ומסתבר דהה"ד הדינרין (והעירו ע"ז המנ"י והמררחי) ועיין רש"י שמות כה—למ שגם מדבריו שם משמע כן (והעיר ע"ז בחוה"ש), אלא שבותרו לאיזה מטבע של כסף שהיתה ידועה בימיו ונקראת אז זהב או זהוב,

וכן

וכפ"מ מ"ד,ב איתא: דינר של כסף (היינו דינר כסף צורי לדעת רוב המחברים פח"י) אחד מכ"ה בדינר של זהב, וכן יוצא החשבון ממתניתין דב"ק פ"ג מ"ב וכן נסתיער"ח מההם כמו שבי ר"ע (ועיין ירושי שבועות פ"ו ה"ג. אכן לפי פ"י הק"ע אין ראוי מההם) אלא שנגד זה מצינו ירושי ריש קדושין: דינר כסף א' מכ"ד בדינר זהב, וכן משמע במתניתין מעילה פ"ו מ"ד שדינר זהב הוא ו' סלעים דהיינו כ"ד דינרי כסף, ותרצו התוס' כתובות צ"ט,ב ד"ה נתן שד"ו הוא רק כ"ד ר"ב, והדינר העשירים וחמשה הוא הכרע שבעל

דינרין מדינה פח"י). לפי דכסף הלוי הוא דרבנן. ולהתוספת כתובות סו,א ד"ה א"א, ולא אמר רביא לכללו רק בסלעים, וכ"כ הרא"ש ב"ק פ"ב ס"ב אפשר דדינרין הללו הם ג"כ צורים. אכן אא"ו הבי"ח אה"ע ס"ו ע"כ כ' שממתניתין מוכח דהדינרין דה"ק הם דינרי מדינה, איכ אפשר שגם התוס' והרא"ש יסברו כן, כיון דיש הוכחה לזה (ועיין ק"ג מה שהקשה על הבי"ח, ולפי מה שהסבתי דבריו אין מקום לקושיהו), אלא שלענ"ד אין הוכחה אא"ו ז"ל מכרעת. דלאא"ו ז"ל ה"י קשה אי נימא דדינרין דמתניתין הם צורים, ור"י למעט בשיעורו בא (דלתיק הם ג' דינרין ולר"י ג' חצאי דינרין, או דינר ומחצה) איכ למה תפס ת"ק בלשנ"ו דינרין ור"י מרפעיקין, ה"י לו לר"י ג"כ לנקוט דינרין ולאמר דינר ומחצה, אלא שמי"מ דדינרין דה"ק הם דינרי מדינה (ובק"נ כ' דאחרי דברי שא כמורדת אר"י פוחתין ז' מרפעיקין, ושם א"א לנקוט סכום אחר לכן נקט גם בסיפא ג' מרפעיקין. ולא ביאר הרב למה א"א לנקוט ברישא סכום אחר? ואולי כונתו דברי שא בעינין מספר ז' לאשמעינן דנותנים לה שכר שבה עיין בגמרא שם סד,א—אבל דבר כזה ה"י לו לפרש ולא לסתום). ולדעתי בין לתיק ובין לר"י, בין ברישא בין בסיפא מצרך צריכי למספר ז' וג' כמבואר בתוס' סג,א ד"ה פוחתין בשם הירוש', ואם כי דעתם שתלמודן ל"ל מעמא דירוש', אבל אא"ו ז"ל בהגהותיו סובר שאינו מוכרח ע"ש בפנים. —

וכפ"מ מ"ד,ב איתא: דינר של כסף (היינו דינר כסף צורי לדעת רוב המחברים פח"י) אחד מכ"ה בדינר של זהב, וכן יוצא החשבון ממתניתין דב"ק פ"ג מ"ב וכן נסתיער"ח מההם כמו שבי ר"ע (ועיין ירושי שבועות פ"ו ה"ג. אכן לפי פ"י הק"ע אין ראוי מההם) אלא שנגד זה מצינו ירושי ריש קדושין: דינר כסף א' מכ"ד בדינר זהב, וכן משמע במתניתין מעילה פ"ו מ"ד שדינר זהב הוא ו' סלעים דהיינו כ"ד דינרי כסף, ותרצו התוס' כתובות צ"ט,ב ד"ה נתן שד"ו הוא רק כ"ד ר"ב, והדינר העשירים וחמשה הוא הכרע שבעל

פח"י) ובפ"ו המש' שם כ' בזה"ל: מרפעיק (שזכר ר"י) ג' דרכמונים... שכל דרכמן ודרכמן יש בו משקל ט"ו שערות כסף וכבר בארנו פעמים רבות שהדינר ששה דרכמונים נמצא שהג' מרפעיקין דינר ומחצה. וראייתו מי שהבין דהרמב"ם כאן סבר דדינרין דמתניתין הם דינרין צורי והק בשפירו הוד הוד בו מזה, ול"כ דגם כאן לא אדינרין דמתניתין קאי, רק מפרש שיעורו דר"י מרפעיקין (שא"כ רגילין כ"כ בלשון) ע"פ"ח הדינר צורי התלמודי, אבל הדינרין של התי"ק אפשר שסובר גם כאן שהם דינרין מדינה. פח"י) אכרתי לדעת רוב המחברים, כי ז"ל הגמרא פרוטה... א' מח' באיטר האיטלקי למנ"מ לקדושי אשה אוסר א' מכ"ד בדינר של כסף (נמצאת הפרוטה א' מקצ"ב בדינר כסף) ... דינר של כסף א' מכ"ד בדינר של זהב, למנ"מ לפדה"ב, ואתר' שלר"ה שות ז"ל ס"י שפו פרוטה של קדושין הוא אחת מקצ"ב בדינר כסף מדינה, יהי' לדעתו הדינר כסף דסוגין, דינר מדינה ולא דינר צורי.—וכזה אולי אחא שפיר מה דהוצרך ר"י לאמר בכורות ג,א (לענין פדה"ב), דינרא דהיינא טרינא שייפא"א דמודבן ב"ה זון ... דל זוזא ושתתא. והנך לפדה"ב, ולמה לא אמר סתם דינר זהב? אלא היינו טעמא דסתם דינר זהב הוא כ"ה דינר מדינה ולא צורי ומצורו לא הוה אלא 1/8, והא דאמרו בגמרא ב"מ שם למנ"מ לפדה"ב, רצונו לאמר דבעינן למיתן 4/9 ד"ז כאלו לפדה"ב.— אכן אין דעת רוב המחברים כן. גם התשובה כפ"ג נשתבשה מאד ברמ"ס, עד כי קשה לקבוע בה הלכה.— פח"י) וע"י בשו"ת גמ"ס ס"ו מ שכי' בזה"ל שד' זווים הם במשקל כארבעים דינרין של זהב ונראה לו שצ"ל כארבעה דינרין של זהב—והוא כדכרו רש"י. וההמ"ל שלא עמד על שיבוש זה הפליג את הרב"ם (ע"ש הערה ה) והמסתבר הוא כמו שכתבתיו ודע דלפי מה שהשכיל המו"ל באר דה"ד דינרין של זהב הנ"ל הם ש"כ שיערות (ועיין מה שכתבתי ע' אסיון) אולי יהיו ראוי לרש"י לא היה הסלע יותר מן ע"כ שיערות—והדינר פ'. אבל אפשר שהזהב של רש"י כבד מהדינר של זהב של הגאון הלוי. וע"ע כלע מה שהארכתי בזה. —

דובלייא (כפול), ולפי המבואר במנ"י המאליי הי' משקלו ב' פשוטים ומחצה, נמצא שהמאלי' דובלייא, היינו הר"ז תלמודי, הוא ה' פשוטים כמו שכתבתי. —

ודעת גדולי המורים, הר"ף, הרמב"ם ועוד שמשקל דינר כסף צורי הוא צ"ו גרגרי שעורים פס"ו.

דינר אניגרא, הנן ב"ם מו ב כל המטללים קונים וא"ו ואפילו כים מלא מעות בכט"ם,

הרגס ר"א בדינר אנקא (גרסה הערוך נאקא) ואניגרא אחד פסלתו מלכות (המלך גור שלא יוציאו ובני המדינה לוקחין אותו בהצנע) ואחד שפסלתו מדינה (בני המדינה שנאוהו... ומוצאין אותו בשאר מדינות המלך, רש"י) לרעת הח"ק הוא מל"ו *ἀναγρᾶ* או *ἀναγρᾶ* מטבע שאיננה עוברת לסוחר, ולרעת החצ"ם הוא שני"פ *Niger* שהמליכותו בני ארצות הקדם ומטבע מטבעות על שמו שהיו להן מהלכים בקצת מדינות רומי ובקצתם לא הי' להן מהלכים והיינו שפסלתו מדינה. —

דינר אנקא (או: נא קא לגרסה הערוך). ע"ע דינר אניגרא, לרהח"ק הוא מל"פ ופירושה פסול ומוזוף ולרעת בעל בקרת התלמוד הוא מל"י *δραχμή* מחוק ונישף (אכנעשאכען, אכנעקראצט) ולכן פסלתו מלכות. —

דינר גורדייני גורדייני, גורדינין, גרדיין. משקל דינר גורדייני במדבר פ"ב, ארשב"ל בשם ר' הושע' כעובי דינר גורדייני ירושל' סוף חגיגה, משקל דינר גורדינין ירוש' יומא פ"ד ה"ד, תנא בשם ר' הושע' כעובי דינר גרדיין ויק"ר פ"ו. המפרשים בחגיגה כ' שהוא כמו דינר הרדיינא, ע"ע, אבל הוא רחוק. ולדעת רב"מ יקרא בן ע"ש הקיסר גורדיין (*Gordianus*) אבל החריצ"פ דחה דבריו לפי שר' הושע' הי' זמן רב לפני ג' המלכים שנקראו בן, וי"ט שנקרא בן ע"ש מקומו וכ' הק"ע ביומא שנקרא ע"ש גרד, אבל לא ארע מקומו, ואולי כונתו אל קרד (שהרגום הרי ארמט בראשיה ב—ד, הוא הרי קודרו, וע"ע דינר קורדיינא) או שט"ם הוא, וצ"ל גרד—ע"ע דינר קורדיקינו. —

דינר הרדיינא מריינא. ר"א דינרא הרדיינא מריינא שיפא דמונדבן בעשרים וחמשה זוזי ... דל זוזא ושתיאה (ונשארו כ' זוזי) והנך לפרה"ב בכורות נ, א, וכ' רש"י דינר שטובע במטבע ארדייניום קיסר וטורייניום קיסר, ומפירש יותר בדבריו רמב"ם ש' של הרדייניום קיסר אי של טרייניום קיסר והיינו שהן ב' מטבעות ע"ש הב' קיסרים הנ"ל וכ"ה בערוך וכן דעת החצ"ם ולוי. — ולדעת התוס' היא מטבע אחת (נקראת הרדיינא מריינא, לפי שהיא עגולה וגדולה) וב"ה דעת

וכן קוראין הרבה גאונים קמאי וכתראי לר"כ צורי דינר זהב או זהב סתם, ע"ע. וראה זה מצאתי בא"ח הגדפס מחדש, הלי פדה"ב שבי בזה"ל ופרי"ש (ופי רש"י) דינר של כסף אחד מכה"ה בדינר של זהב לפדה"ב פי, מה שאנו קורין עתה והוב"ה הוי דינר תלמודי ויש בו משקל ב' אשטרליניש וחצי, — והוא כמו שפרשתי דבריו, (ומצאתי בלבוש האורה שגה"כ שכונת רש"י לדינרין אלא שהוא קירא אותו והוביס בלה"ק— ולא אדע אי מצא כתנ"ך מפורש שזהב הוא דינר כסף? — ע"ע זהב מה שכתבתי בזה, — ואולי גם כונתו שנהחדש השם הלו בלה"ק בימי רש"י ז"ל או לפניו), אבל דינר של זהב תלמודי אפשר יודה רש"י שהוא במשקלו פי שנים ממשקל הדינר כסף. —

ואם כנים אנחנו במה שכתבנו, יהי' לרעת רש"י משקל הדינר כסף צורי $0,5\frac{1}{8} = \frac{1}{8}$ אונקיא, ומשקל הדינר של זהב $(\frac{1}{8} \times 2) = \frac{1}{4}$ רבע אונקיא. ונראה שגם ר"ת (בתוס') אין כונתו להקטין שיעור הדינר כסף צורי משיעורו של רש"י אלא שבא להגדיל שיעור הר"ז משיעור הדינר כסף לרש"י, לאמר שהוא $\frac{1}{4}$ אונקיא כמו שכתבתי. ועיין בפ"י רמב"ם בכורות שם שבי שד"כ הוא ב' פשוטים ומחצה והוא כשיעור רש"י, ע"ע סלע ופשוט, ור"ז כ' שהוא ה' פשוטים דהיינו כפול ממשקל ר"ב לרש"י פס). — אכן כמנחת יהודה שמות שם, כ' שלר"ת משקל דינר זהב הוא כמשקל דינר כסף לרש"י דהיינו ב' פשוטים ומחצה (או $\frac{1}{8}$ אונקיא) ודינר כסף שמשקלו בחצי ר"ז הוא רק פשוט ורביעי (דהיינו $\frac{1}{16}$ או $\frac{3}{48}$ אונקיא) וכ"כ בכפ"פ, ואם כי מצינו לח"א (באקה דף 64 והלאה) שסובר שמשקל שקל הקדש הוא $\frac{1}{4}$ אונקיא דעולה לרבע שקל $\frac{1}{16}$ אונקיא בכ"ו לא אדע מנ"ל להמני' שכן דעת התוספת? פס). — ועיין רמב"ן שמות ל—יג שלא נסהפך גם בשיעורו של רש"י, ואף כי בשיעור ר"ת לרעת המני'. — ולכאורה אפשר הי' להביא ראוי לרעת המ"י והכפ"פ מהא דפליגו רש"י ותוס' בשיעור רוחב הסלע שלרעת רש"י הוא $\frac{2}{3}$ טפח ולרעת התוס' רק $\frac{1}{3}$ טפח, ועכ"פ שהסלע והה"ד הדינר הי' לרעת רש"י גדול מלרעת התוס'. אבל באמת לאו ראוי היא, דהרי רואים אנחנו להרבה פוסקים שמגדילים משקל הסלע והדינר יותר מרש"י ובכ"ז ברוחב הסלע סוכרים כהתוס' ע"ע אלו. — ולוי יש ראוי מפורשת דלא כותיהו, דהרי מפורש כ' התוס' בכורות שם דהדינר כסף הוא ב' פשוטים ומחצה (ורוחק לאמר שלרעת רש"י כתבו כן, עכ"ל בפנים), וכינ מדברי הא"ח שבי שהדינר של זהב התלמודי לר"ת הוא דינר של זהב כפול של זמנם ונקרא בלעז מאליי

הנאון

פס) ובוה הוה אחא שפיר מה שבי המהר"ל ביטם ר"ת דהמנה הוא זקוק—דכ"י גם רש"י שמות כה—לם שמנה היא ליטרא קולוניא בת י"ב אונקיות. וכונת ר"ת בזקוק אל הליטרא הנ"ל, כי כן קורא גם רש"י לייב אונקיות זקוק, ע"ע, אכן אין כן דעת גדולי המורים. וע"ע זהב, זקוק, וליטרא. — פס"י גם החכם הנ"ל כ' שיעורו לשקל של תורה בן $\frac{1}{3}$ דינר ע"ע נמצא משקל הדינר $\frac{0,25}{31} = \frac{3}{4}$ ולא $\frac{3}{48}$ אונקיא. — פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

פס"י ור"ע כ' שהדינר הוא י"ב גרעינין והוא מעות דמוכה מכל דבריו שם. ונראה שהי' כתוב צו ונתרחק מעט ראש הצדק ונתקרב מעט הווי ונעשה ט, ויצא ים (ועיין בפס"י דף סג שכן קרה התם שבמקום צ איהא ים) ועיין הטרק פס"י. —

הגאון בתשובות גאונים קדמונים (הוצאת החד"ק) דף מ' וב"ד החת"ר (ולדעתו נקראה בן ע"ש הקיסר הרריניוס, ושם אומנו מריניוס). המלה שייפא היא לדעת החג"ר מל"י Σβαστος אבל הוא רחוק זור, ולדעת הערוך רגמ"ג, רש"י ותוס' פירושה ששנשפ ונמחק צורת המטבע או שם הקיסר, אבל קשה להחרצ"פ למה נקטו דוקא מטבע שנמחקה? כן לא ישר בעיניו דעת המפרשים שפחתו ממשקלו [וקאי אדינר מריניא שהי' כבר מדינר הרריניא, ופחתו ממנו למען ישוה למשקל דינר הרריניא], ודעתו שהוא כמליצת שחיק עצמות הנמצאת כ"פ במדרש, ונמצא גם שחיק לחוד (בלא מלת עצמות) בפתיחה למדרש איכה, ובפ"ב שם. — ועדיין הדבר צריך תלמוד. — ומהא דינר הלז נכי וזוא ושתות, די לפדה"ב, שמ"מ דהא דמודבן בכ"ה זוי, היינו דינרי כסף צורי, והוא דשוה לסתם ד"ז לדעת רוב המחברים, ועיין תוס' בכורות פ"ב ד"ה ר' יוחנן אמר, אכן לדעת רה"ג שסתם ד"ז הוא כ"ה ד"ב מדינה, יהי' הדינר הלז שוה לח' ד"ז סתם, ע"ע דינר והערה פ"ח*.

דינר זהב, ע"ע דינר, ומצינו אותו בתור משיחה. כי כן אמרו חולין נה א אם נשתיר בו כעובי דינר זהב כשרה, וע"ע ד"ז קורדינאה [הראב"ר בפ' לה"כ פ' אמור סופ"ג כ' גרב רחב כדינר זהב, וציון לכבורות, אכן לפנינו ליתא ההם, כמו שהעיר ע"ז בנ"א אשר ע"י האשכול, הלכות שיעורין סי' לו אות י'] וכ' הרשב"א הובא בטו"ד סי' מג עובי ד"ז לא ידענו שיעורו, ועיי' כו"פ שם שרצה למצוא אותו בתלמוד ולא עלה בידו, כי רחו דבריו הרב במנ"ח מצוה צ"ה, והרב באפריון שלמה, ועיי' פרטי המדות אות י' סי' ה' שהביא בשם הממ"א שגם המח"ב השיג עליו (ואין הספרים ה"י). והרב בפה"מ שם, עסק בדברים וצלל בים התלמוד להעמיד השיעור על תלו, ואעתיק את דבריו, ואסגור בתוכם בקצרה, מה שג"ל לדון בהם והקורא ישפוט: א) בדק ומצא שג' שיעורים ברחבן שוים לאורך חמה, ואחרי "ש רוח ב" שיעורה שוה אל ערשה, כמו שכ' המהר"ו [המהר"ו לא כ' ש רוח ב שיעורה שוה אל ערשה, רק כ' דערשה ושעורה חד שיעורא הוא, והרב בעצמו נסתפק בע' גרים אולי כונת המהר"ו אל כל ארכה ורחבה של השעורה. — גם המהר"ו כ' זאת על ערשה מצרית של גרים, והרב בערשה סתם קא מיירין] נמצא אורך חמה מחוץ ג' ערשים [היינו דאורך החמה כג' רחבי ערשה, אבל ערך גיף החמה לגוף הערשה עדיין לא נדע, כמוכין, ולקמן נצטרך לזה]. — ב) הביא מנ"ח לה, א מעשה באדם אחד בשני בצרת [הרב ראה כי בה"ג לא גרם בשני בצרת, וכן ליתא להא בירוש' שבועות פ"ו מ"ה, פסיקתא רבתי' הדברות פ"ה, ומו"ר פ"ו, מדרש אגדה פ' ויקרא, וילקוט משפטים פ' שבועת ה', וזכר' רמו תקא] שהפקיד דינר זהב [בירוש'] ומדרש אגדה איתא ב' דינרי זהב, ובו"ד וילקוט משפטים ג', דינרי'

ולא נזכר "זהב", ואולי משום דכתיב "דינרי", ע"ע דינר. אכן בפסיקתא וילקוט זכר' איתא "דינרי" ואעפ"כ לא נזכר שהיו של זהב משמע דשל כסף היו [אצל אלמנה אחת ונתנו בפת ונתנו לעני, לימים בא בעל הדינר וא"ל הכה לי דינרי אמרה לי' יהנה סם המות בא' מבני' של א"א, אם נהניתו כלום, ומת א' מבני' ושאלו שם מאי מעמא אענשה? והושיבו דאשתרשי לה מקום דינר, ופ"ו רש"י נשתרשה עסה כעובי דינר, דאם לא הי' הדינר היתה נותנת עוד עסה בכבר, ודקדק הרב, למה זכרו דהי' בשני בצרה [לעיל הזכרתי כי ברוב המקומות לא גרסינן לה] ותירץ דעל פחות מש"פ לא היתה נענשת [אבל אין דינא הכי, ומקום שהביא שפחות מש"פ אינו חשוב מסון, מסנהדרין נמא, ומש"ע חו"מ סי' שנט, משם יש פרכא, דהתם מבואר דעבירה הוה, אלא שאינו בהשבון, וכ"פ ברמב"ם ריש הל' גו"ג ועיין רמב"ם הלכות שבועות סופ"ו שכ' מפורש דאף שמשבועת הפקדון פטורין על פמש"פ בכ"ז חייבין בשבועת ביטוי. ואפשר שלוה כיון גם הבה"ג שזכר הרב] אלא לפי שהיתה שנת בצרת היתה עסה כדינר זהב [ולעיל הבאתי די"ג ב', וי"ג ג' וכן במ"א לא נזכר שהיו של זהב וכבר נודע דעת ר"ת שר"כ קמן מר"ו] שוה פרוטה [יוד"ג ח"ג המופ' מהור"ר חג"י העיר בצדק, אפילו נימא שעל פמש"פ לא הוה נענשת, ועכ"פ דהוה במקום ד"ו אחד שוה פרוטה אבל מנ"ל עדיין דלא הי' שם יותר מש"פ?]. — ג) ומהא דת"ר ב"ב צא, אין מוציאין כא"י לחו"ל אלא א"כ עמדו סאתים בסלע ובזמן שמוצא ליקח אפילו עמדה סאה בסלע לא יוציא משמע לי' דפחות מסאה ויותר מד' סאים לא הוה בסלע [מכאן אינו מוכח רק דפחות מסאה לא הוה בסלע, אבל מנ"ל דלא הוה יותר מד'?] — ואולי סמך אמה שכ' להלן בשם הנוב"י והרב מנו"ד, אבל מסדר דבריו לא משמע כן] ומוה הוכיח דמומן הוול עד שעת היוקר החילוק בג' רבעים ונשאר רבע, ואם בשנת בצרת עסה כדינר זהב ש"פ א"כ בזמן הוול עסה כד' דינרי זהב ש"פ [אבל מנ"ל שבשנת בצרת הוה היוקר היותר גדול, שהולך רק סאה בסלע? ומסדר המשנה אבות פ"ה מ"ח, רעב של בצרת, רעב של מהומה, רעב של כלי', משמע שאין רעב של בצרת היוקר היותר גדול ועיין תענית י"ט, דבצרת היא רק נהרא כנהרא, ומדינהא אמדינהא כפנא הוה, ופ"ו רש"י שכפנא רעב תקיף מבצרת הוה]. ולפי סה שחדש הנוב"י יוד"ע סי' ר"א ששיעור חלה א' ממ"ח הוא מוכרח שהוא ש"פ שיעור נתינה [בדבריו הנוב"י לא נזכר שהוא ש"פ והרב הוסיף זה מודעת עצמו, או כדעת הרב מנו"ד] והגאון מנו"ד ביגדיל תורה ע"פ סוגיא דעירובין פב ששיעור חלה שהיא א' ממ"ח מ"מ"ג ביצים וחומש ביצה היא פרוטה בדיוק. [ביג"ת ק"ד סכ"ד כ' הרב מנו"ד שהיא א' ממ"ח בקב וחצי והיינו א' ממ"ח ס"ל ביצים, ולא כמו שכותב הרב א ממ"ח ס"ג ביצים וחומש ביצה. —

והרי השעורים לא היו רק כנרעני זית [כן הוא בתענית שם ובמד' במד"ר ובילקוט פ' בחוקית. — אכן בפסיקתא זוטרתא ומדרש אגדה פרשה זו לא נזכרה ברכת השעורים ואולי משום אמרם פסחים ג, ב צא ובשר לסוסים וחמורים] שהוא לכ"ע פחות מכוביצה [לדעתי אין זו קושי' דחמה שאפשר להרץ כחדא חמה של רשב"ש תירץ כן ושעורה שא"א לתרץ הכי, ישאר בתירוץ קמא כחדא דרא, — איכרא שמהא דכ' ההוס' ועדשים נמי כעדשים של רשב"ש, משמע קצת כדברי הרב שבין חטים ובין עדשים והה"ד שעורים באו לתרץ וכי בחמה וקליפתה ובשעורה וקליפתה של רשב"ש היו כביצה מצומצם, אבל לפ"ז תקשה למה דלנו החוס' על שעורים, ותפסו את העדשים, אלא עכ"ל או שלא גרסי שעורים בעובדא דרשב"ש, או דלא הקשה המקשן משעורים, כמו שכתבתי לעיל, או שדעתם שהמתרץ לא נסתיע לא מחטי רשב"ש, ולא משעורים שלו, רק מערשה, כמו שכ' בהנהות הגאון יעב"ץ], והנראה דבימי רשב"ש נתברכו הפירות באורך ורוחב וגובה, והיהה השעורה כנרעני של זית [הרב קצר ומוכרח אני להאריך מעט, מלשונו משמע קצת שגוף השעורה הי' מעוקב, שיה הצלעות, שאורך כל צלע כאורך נרעני היות, — אבל זה לא נתן להאמר, דמלבד שיש מד"ס ירושלמי מעשרות פ"ד הי' שאין מרובע משי"ב גם באוכלין, — אשר אמנם זה לא קשה כל כך דאפשר שמתרץ דהבא לית לי' הא — הנה אם היו החמה והשעורה מעוקבים שוי הצלעית ושיעור כל או"א כביצה א"כ אורך צלעיתיהן ג"כ שוות זל", ולמה ציין התלמוד אורך האחת ע"י כוליא והשני ע"י נרעני זית? יציין שתיהן או בהא או בהא ומטעם זה א"א לומר שכונת התלמוד שהיו כדוריות כמוכן, ועכ"ל — אם שניהם היו כגורל ביצה כהנחת הרב — שכונתו שהחמה היתה כבריאתה, והיינו כעין עמוד עגול השווה בעכו מתחלתו לסופו — והשעורה ג"כ כבריאתה היינו כעין עמוד עגול העב באמצעותו ושופע והולך וצר לקצותיו] ואחרי שג' עדשים הוין כאורך חמה אחת [היינו לפי הנחתו ע"פ דברי המהר"ל שוכרתי לעיל — ושם אמרתי כי יש להסתפק בזה, וכי עכ"פ לא נאמר זה רק בשעורה מצרית, ולא בסהם שעורים] א"ב בימי רשב"ש ג' עדשים הוין שיעור ביצה [ולעיל כתבתי דמן האורך והשטח א"א לתלמוד שיעור הגוף] והוא דינר זהב רוחב על דינר זהב בנוכה [רצ"ל עגולה כדינר זהב ועבה בכל שטחה כקוטר דינר זהב, כן מפורש בדבריו לקמן, ומנ"ל הא' דלמא גם העדשה היתה כבריאתה, עגולה ועבה רק באמצע והיתה חרה והולכת ושופעת לשפתה (עין מה שכתב בע' גידה) ובמו

גם נתחלף להרב מנו"ד במכ"ת, קבין ירוש' במדבריות, כי החשבון של ד"ס בסלע, שזכר שם הם מדבריות — עיין בעירובין שם ובנובי"ק אר"ח סי' ל"ח מה שהאריך בזה — וקב וחצי קב לחלה הן ירוש', עיין עדיות פ"א ס"ב ומפרשים שם, ועפ"ז נתבטלו כל דברי הרב מנו"ד, ונתקלקלו חשבונות הרב בפרטי המדות, והוא לא הרגיש בזה]. נמצא שיעור פרוטה בשני בצרת שהיא רבע משיעור זה, וכל זה ברור למתבונן [והמתבונן על מה שהערותי יראה עד כמה ברור כ"ז — ודע שלמצוא שיעור עסה שיה פרוטה בומן הוול לא הי' צריך לא לדינו של הנו"ב ולא לפלפולו של הרב מנו"ד, דכיון שהניח הרב בדה"ר ע"פ משמעות הסוגיא דעירובין הנ"ל, שבומן הוול (?) ר' סאין בסלע שוב הושכנא בעלמא הוא, כי אחרי שר' סאים הם $4 \times 144 = 576$ ביצים, והסלע הוא 768 פרוטות, ע"ע הללו, נמצא עולה לפרוטה $\frac{576}{768} = \frac{3}{4}$ ביצה וא' ממ"ח ממ"ג ביצים וחומש ביצה שהוא 0.9 ביצה שוה 1.2 פרוטה] ושיעור מ"ג ביצים וחומש ביצה הוא שנ"א אצבעות בקירוב, נמצא לפ"ז שיעור רביע [רצ"ל רביע שיעור חלה והיינו $\frac{1}{4}$ מן $\frac{9}{10}$ לפ"ת] אצבע וחמש שמיניות אצבע מעוקבים [1.625 א"מ, או $1.625 \times 343 = 567$ ע"ע אצבע] 567 רחבי ג"ש ומעט יותר, והרב כ' לקמן שהוא 544 רג"ש וזה טעות, אבל אין לדקדק בדבר קל בזה] והוא שיעור דינר זהב בממשו, ההבונן בזה [עשינו כמצותו, ולקמן עוד נתבונן יותר בזה]. — ואחרי שמצא לדעתו ממשו של דינר זהב עשה דרכו הלאה לברר גם את עביו ורחבו, ואלו הן חקירותיו: א) גרסינן בחולין קמ"א הנא דבר"י [לענין מ"א] על כל זרע וזרע, כדרך שב"א מוציאין לזריעה, חמה בקליפתה ושעורה בקליפתה ועדשים בקליפתן צ' רצ"ל שהקליפה מצטרפת להזרע לשיעור ביצה. — ורצו לתלמוד מזה שב' שומרין מצטרפין — ודחו דכונתו לחד דרא, והקשו ומי איכה כביצה אוכלין בחד דרא, והרצו כחמי שב"ש [שאמרו תענית כנ"א שביטוי נעשו חטים ככליות] ואמרו שוב בנמרא שהיא דאתית להכי חדא נמי ואפשר שיהא בה עם קליפתה כביצה) כחמי שב"ש [והשמ"ק מניה כאן כחטי, עם כף הדמיון. ורש"י כתב: כגון חטין], וכ' הרב ונוראות נפלאהי שהרי ר"י הנא גם שעורה בקליפתה [בסנחות עב, מביאר דקליפת שיעורה איננה מצטרפת והנא דבר"י מיירי בלחה, וע"ש ברש"י רי"ם הטעם דלחה מצטרפת משום דנאכלת והוה כאוכל, וא"כ י"ל שלא הקשה המקשן משעורה רק מחמה אלא שרש"י דחה פיה"מ, גם להרמב"ם הל' ט"פ פ"ה הי"א שיטה אחרת בזה עכ"מ שם] ויהי' מוכרח לשנות בחדא שעורה דרב"ש,

צ) הרב דקדק למה תנא חמה ושעורה בלי' ועדשים בלי' ? ע"ש מה שרצה להוכיח מזה, ולדעתי לא קשה כלום דחמה ושעורה הן שמות הקבוץ בלה"ק (כמו ארץ חמה ושעורה דברים ה—ה) ונפלוגתת הניק ורי"ם שבעות פ"ה מ"ג הוא על לישנא דבי"א ע"ש כפגים והפ"ם כ' שבעתא דרבנן הוא ססכרו דלשון ב' קרא לחוד. בכ"ז אפשר דלא בא להוציא לשון חכמים רק לישון ביא אחרי כי אך להא בעינן התם, משא"כ עדשה שלא נמצא במקרא בלי' ולפי מה שכ' החכם י"ב יושלש ב"ע תקצי"א רף מ"ד דהמים ושעורים הונח על הגרעונים הנעשה מהן קבה ולהם, וחמה ושעורה על הגרעונים בעורם בשבלים ודאי אהא סמיו ככבואר למעיין בסוגיא. —

הד"ו = 644 ג"ש, על רחבו = 76 ג"ש יצא לנו שעביו הוא $(\frac{544}{76})$ ג"ש] וזהו עובי ד"ו לדעתינו [והוא יותר מנוהל, ומעתה היתכן שעובי כזה יקרא רש"י: משהו? עיין סוף חגיגה].

ע"כ במלתו ראיות הרב בתלמוד, למען לא תקשה עלי אם אקטין שיעורו, ועתה אראה שא"א כלל להסכים לשיעור הרב: (א) דאפילו לדעת התוס' אין כמות דינר זהב רק פ"ש מדינר כסף, ע"ע דינר, ויהי' דינר כסף לפ"ר הרב $(\frac{9}{2}) = 0,45$ ביצה או $(\frac{544}{2}) = 272$ ג"ש, וכמות הסלע $(4 \times 272) = 1088$ ג"ש, ואם נחלק על רוחב הסלע שהוא (לדעת התוס', ואשר לזה הסכים גם הרב) פחות מעט מן 66 ג"ש, ע"ע גרים, יצא עובי הסלע $(\frac{1088}{66})$ יותר מן 11 ג"ש, ולפי המבואר בע' גרים הנ"ל קיטר הסלע הוא $9 \frac{1}{8}$ ג"ש צ"ל. ומעתה יאמר הרב אם ראה מטבע כזו שקיטר רחבה פחות מעביה. ב) והוא העיקר, אף להרמב"ם שמשקל רביעית מים, ככמות ביצה ומחצה, היא רק 17,5 דינר כסף, ע"ע רביעית, יהי' משקל 0,9 ביצה מים $(\frac{17,5 \times 0,9}{1,5})$ יותר מדינר ומשקל 0,46 ביצה מים יותר מן 0,6 דינר והנה כובד הכסף הוא פי השעה מכובד המים וכובד הזהב פי השעה עשר, בחשבון הגם, וא"כ יהי' משקל דינר כסף, שהוא לפ"ח הרב ככמות 0,46 ביצה, יותר מן $(9 \times 0,6) = 4,6$ דינר, ודינר זהב, שהוא לפ"ח הרב ככמות 0,9 ביצה, יותר מן $(19 \times 0,9) = 17,1$ דינר וסתירה דברים כאלו איננה צריכה לפני ולפנים. — ואנכי בהערה זו כתבתי שאפשר שעביו של הסלע הוא לערך 1,44 ג"ש ומסתבר שהד"כ לא הי' עב מזה, ומעתה אפילו נימא שד"ו עביו פ"ש מד"כ עדיין לא הי' עביו יותר מן 2,88 ג"ש, בכ"ז להחליט הדבר קשה לפני (ובפרט שיש מגדילים שיעור הסלע, דאו ישתנה גם עביו, ועמו עביו של הדינר). ע"כ עם הרשב"א נימא שלא נודע שיעורו עד אשר יוכנו ה' למציא לו מקור יותר נאמן בתלמוד, או עד שיודמן לנו לראיהו. —

ובדברי הגאונים מצינו, דינר זהב" או "זהב" סתם השוה דינר כסף כי כן כתב [רה"ג (או השואל) בז"ל סי' ע"ג דפרומה אחד מקצ"ב לדינר זהב, וכ"ה] ברו"ף ריש קדושין ושיעורה (של פרוטה) חד סמאה ותשעין ותריין בווא רששרנג והוא דינר זהב של ערבים וכ"כ בז"ל סי' שפו בשם רס"ג, שהאיסר (שהוא ח' פרוטות) הוא אחד מעשרים וארבעה ממ שקל (אצל"ל מממממממ יפ' דינר ע"ע) זהב של ישמעאליים, ועיני' מ"ש רב צמח גאון חמדה גנוזה סי' ל"ד דכתובת בתולה (שהיא לאנשיי בכל כ"ה דינרי כסף) היא כ"ה מטבעות במשקל דינר זהב, אשר אפשר שגם כונתו, בדינר זהב" למטבע

השנה
 (צא) בע' כליות זכר הרב דברי רש"י בזה"ל: ועיין רש"י שכ' חטי שב"ש חטים ככליות של שור הגדול וכתענית ליכא רק ככליות וצ"ע. נראה שמכור שמים הוא בדברי רש"י אבל מדברי התוס' הללו אנו רואים שגם לפנינו היתה הגרס' כן. ודע שברש"י איחא כשתי כליות זהרב השמיט מלת כשתי, ובאמת המלה כשתי סותרת כל בנינו שהחטה היתה כדי כליות, ע"ש בדבריו. — (צב) ומכאן ג"כ סתירה לחשבון הרב שקיטר ד"ו הוא 10 ג"ש עיין לעיל. — דהרי מדברי התוס' משמע שר"ז וד"כ רחבם שוה, ע"ע דינר ובדברי הרב, — ונהי' דלשטת התב"ש סי' ל"ד סק"ב אפשר דלא היו מטבעות שלהן מחולקין ומ"ו ברחבם הרבה, אבל עכ"פ יודה שרוחב הסלע גדול מרוחב הדינר, וכמפורש ב"ם נב, א ורש"י ד"ה בסלע עד שקל, ואיך אפשר להיות רוחב הדינר זהב (או הדינר כסף, שהיינו תך כמפור) 10 ג"ש אם רוחב הסלע הוא רק $9 \frac{1}{8}$ ג"ש. —

דאמרינן אצל השעורה, דנשארה שופעת וצרה לקצותיה] וזה עם הקליפה אבל בלא קליפה היתה פחותה מעט מן $\frac{1}{8}$ ביצה [והנה כל ראיותיו בנויות, על מה שחשב דהא דאמרו בחטי שב"ש, היינו ממש כנוהל החטה של רשב"ש, וכן השעורה והעדשה, ותימא איך אפשר לומר כן, הא לדעת רש"י כאן, והתוס' זכחים נדב, ד"ה אבנים צא היו החמין שרשב"ש ככליות של שור הגדול, (ואם בספרינו ליכא זאת — ונמצא זה הלשון, רק סוף כתיבות לענין אחר —, נאמנים עלינו רבותינו הגדולים, כי כן היתה הגרסא לפנינו) ואיך אפשר שבחטה כזו, לא הי' רק כביצה, וגם זה רק עם הקליפה. וידעתי כי הרב בע' כליות הוכיח מחטי דרשב"ש, הא נופא דכוליא היא רק $\frac{1}{4}$ ביצה, אבל אין זה מסכים אל המציאות ועכ"ח שלדונמא בעלמא נקמו חטה דשב"ש, ואולי זה המעם שכ' רש"י כגון חטי דרשב"ש, ושהגיה השמ"ק בחטי רשב"ש עי' לעיל, ומעתה אין כל רא' על שיעור דינר זהב מהם. איברא שמהגהות הנ' יעב"ץ משמע שע"כ בהעדרים כונת התלמוד לעדשים שהיו כד"ו, אבל מלבד שלא זכר הרב מזה, הנה עכ"פ נתבטלו כל הוכחותיו שהיו כשליש ביצה, וכי הי' עביו של העדשים כקוטר ד"ו ע"ש בפנים]. (ב) ואחרי ששליש ביצה היא 2,4 א"ם יהיו $(2,4 \times 343) = 823,2$ ג"ש וכשתרצה לעשותם בעיגול הוסיף עליהם רבע שהוא שלישי מלגו ויהי' בס"ה 1097 ועוד חלקים קטנים עשה מהם מרובע [?] מעוקב] מעשר על עשר עם עוד חלק אחד עשר לכל צד ויהי' עשר ואחד עשר [?] וחלק אחד עשר] על עשר ואחד עשר [?] וחלק אחד עשר] הקוטר [?] סלק הרבע מהקצוות עפ"ה הא דאמרינן בסוכה דף ז, דמרובע יהר על העיגול רביע, וישאר הקוטר עשר וחלק אחד עשר, על עשר וחלק אחד עשר, ובלא הקליפה... ישאר עשר על עשר. [כל הענין מגומגם ומשובש, וכל הלשון מן סלק הרבע, עד הסוף מיותר בכ"ז כונתו מבוארת]. (ג) וכשתרצה לידע כמה מחזיק העיגול [רצ"ל שטח העיגול] ממספר שעורות הכה עשר על עשר הוה סאה ושני פעמים אחד עשר חלקים הוי יותר משנים [?] סלק את הרבע שהמרובע יתר על העיגול נשאר שבעים וחמשה. (ד) ולפי דרכנו למדנו שעור רוחב ד"ו, שהיא ע"ה שעורות על ע"ה שעורות בעיגול [??] על ע"ה בעיגול הם יותר מן 4218 ג"ש והוא טעיה דמוכח]. (ה) והנה ג"פ הדינר זהב הוא 644 ג"ש כמבואר לעיל [ע"ש מה שכתבתי ע"ז] ובשהעשה מהם שטח עגול שהעיגול העליון יהי' ע"ה שעורות, והכפיל ששה פעמים ע"ה נעשה 460 והחלוק את המותר יהי' עובי ד"ו 7,26 שעורות [גם כאן לשונו מגומגם, אבל כונתו מבוארת שאם נחלק גוף

מטבע פרסיה ושווי י"ז דרכמן (דראכמן) -

דינר ערבא. וכי אמא אמר דינרא ערבא, בכורות נטב, וכי רש"י סלע צורי (של פדה"ב)

היינו דינר ערבא ישמעאלי... ששבעה דינרים האמורים בכל הש"ס... עושין עשרה מאותן של ערבא- נמצא שדינר ערבא הוא 0,7 דינר תלמודי, נאו כי דינר תלמודי הוא 1 2/7 דינר ערבא- (ולפ"ז למד"ס שה"ס של פדה"ב הם כ' דינרין תלמודים יהיו (1 2/7 * 20) = 28 4/7 דינר ערבא. - אכן בתלמודן, שם נ,א הובאה הוספת הגאונים צ"ג דאינהו כ"ח זוזא ופלגא ופלגא דנקא, וכ"כ ר"י נאון הלכות גדולות ה"ל בכורות, והובא בז"ל סי' ע"ג ובאשכול פדה"ב סי' מב צ"ד וזרמב"ן ה"ל בכורות- וזה הוא 28 7/12 וב' רש"י שאין החשבון מכוון, והוא

בציר פורתא (1 1/84 זוז) והוא פורתא לא חשיב, עש"ל, (וכי הגר"א המעם שלא ה"י להו מטבע קטנה כזו) ודעת החצ"ט שהחשבון 28 7/12 לפדה"ב הוא מכוון, ורק החשבון ששבעה... עושין עשרה אינו מכוון (וכי עושין 101 240) אבל מהא דסיים בה"ג כללא דמלתא תלתין זוזי דל מינייהו חד ששרנג (דינר תלמודי) צ"י דהיינו

30 = 28 4/7 = (1 2/7 * 20) נראה שהצדק עם רש"י, נמצא ששיעור ה"ס של פדה"ב שהם חמשה דינרין ערבאי הוא (6 * 0,7) = 3,5 דינר תלמודי - והוא שיעור קטן מאד כמו שהעירו התוס', ולכן הגיה הגר"א בדבריו רש"י שדינר צורי הוא דינר ערבא, (ולפ"ז יהיו ה"ס = 0,7 * 20 = 17 דינרין תלמודים, קרוב לשיעור רב אשי שם שהוא 16 2/8, והתוס' ד"ה רא"א פרושו, שבדינר ערבא כונת התלמוד לדינר ערבא של זהב (רצ"ל מזהב מטש) והוא הוה ה"ס

תלמודים (או כ' דינרין תלמודים), נמצא שהדינר של זהב הלז הוא 4/5 דינר של זהב תלמודי השהו כ"ה דינרין כסף. - ודעת החהרצ"פ שדינר זהב ערבא הוא 0,7 ד"ז תלמודי וחושב את הד"ז תלמודי כ"ה דינר כסף. וא"כ יהי' ד"ז ערבא (28 * 0,7) = 176 דינרין כסף תלמודים, והוא גם כן קרוב לשיעור רב אשי הנ"ל. ואם נחשוב הד"ז תלמודי כ"ד ד"כ ע"ע דינר יהי' ד"ז ערבא (24 * 0,7) = 16 4/5 דכ"ת, והוא עוד יותר קרוב לשיעור ר"א. -

והר"ף ריש קדושין כ' והפרומה א' מקצ"ב בוזא ששרנג והוא ד"ז של ערבים, נמצאת פרוטה עפח"ז חצי חבה. וזוהו שד"ז של ערבים שלו הוא צ"ז חבה (נרעיני

השהו במחירה לדינר-כסף. ואני נבוך אם כונת הגאונים אל מטבע של זהב מטש, שהיתה בימיהם, והיתה קטנה כ"ב = 1/25 דינר זהב תלמודי) עד שלא היתה שוה רק ד"ב אחד, או שקורין לדינר כסף תלמודי דינר זהב. ואל יהי' דבר זה זר בעיניך, שהרי כן קורא רה"ג לגרה של כסף (דהיינו מעה או דנקא) "דנקא דדהבא", ובאמה לזה משין דברי הגאונים, למעיין במקומות הנ"ל בפנים, ועיין תשב"ץ חלק ג' ענין שא, שכ' שר' דינרין מדינה, הן כ"ה דינרי "זהב" "מכסף" צרוף. - ועי' שם עש"ג שכ' וכן בפדה"ב שהוא משקל "כ' דינרי זהב" - הרי ג"כ שקורא לדינר כסף דינר זהב.

דינר זהב קורדיקיני, נזכר מנחות כמא א וב' רש"י שם מטבע ולא פירש יותר, וה"ר רש"י במדב"ר פ"ד מגיה קורדינאה, ע"ע, ולפני המת"כ היתה הגרס' נרדייקי והיא גרר, כי על ויגר בגרר, בראשית כ- א איתא בכר"ר פ"ב בגרדיקי, וכן על וילך יצחק גררה שם כו - א איתא התם פכ"ד לנרדיקי. - דינר כסף (דינר של כסף) ע"ע דינר. והני ר"ח ירושי' ריש קדושין סילעא ארבע דינרין,

והוכיח זאת חילפי ממתניתן כמה תהא הסלע חסירה ולא יהא כה הונייה רמ"א ארבע איסרות איסר לדינר (שמ"ס שהסלע ד' דינרין, ק"ע ופ"מ) - וע"ד שיעורו כבר הבאתי בע' דינר שהוא לר"ת לפי הבנת הריב"א 1/16 אונקיא, ולרש"י - 1/8 אונקיא, ובעי' סלע הבאתי כמה דעות בשיעור סלע ולפיהן ישהנה גם שיעור הדינר, והפוסקים הסכימו כמד"ס שהדינר הוא צ"ז שיעורו כסף (עמשו"ע י"ד שח) והם או (06/4) = 15/100 אונקיא, או (075/4) = 15/80 אונקיא, עכ"ז ערך סלע הנ"ל.

דינר סיאנקא. נזכר כתובות סד, ב, וב' רש"י שהוא שם מקום (והוא לדעת בא"ק העיר זינגא, הנזכרת בת"י בראשית י- ז. ולדעת הבש"ח היא עיר סיאנקא בארם נהרים, שמוזכר במלמאוס, או עיר סיאנקא בהרי ארמנו, שזכר בישאף) ונרסת הערוך זיינקי וכי' פי' דינר טוב ועעה"ש מקור המלה לפירושו - ועיין חוהמ"ש, חלק ד' של התשב"ץ סי' ט' שבתלמסאן היו כותכים בכתובה... דינרי זהב זיאנייא, (ועיין בתשב"ץ ח"ג עש"א שכ' שם זיאנייא ואולי צ"ל ג"ש זיאנייא וכמו שכתוב שם בסמוך: זיאנייה) ומשמע שם שפירושו יפה וטוב ואולי הוא הזיינקי של ערוך. ולדעת החצ"פ היא

(1) של צורפים. (2) של מאיק.

צג) כן מטבע מדברי רש"י שם ד"ה דא ינון ותוס' ד"ה ר"י ותשובת הגאונים שזכרתי בפנים - ועיין כפ"ס דף 64 שכבוה"ל ומצאתי לר"י ר"ם דמתא מחסיו דבר וז"ל וה"ס של פדה"ב הוויין כ"ח זוזים וחצי זוז וחצי תתות בזוזים של ערבאי עכ"ל. מטבע שלפניו לא היתה זאת בנכרא. נאך הנימא שלא זכר דברו רש"י והתוס' הנ"ל וע"ש שמכר שהזוז הערבי של ר"י הוא כ"ד ג"ש, ויהי' הדינר התלמודי (64 * 28 7/12) = 20 = 91,46 ג"ש בקירוב, ולקטן נצטרך לזה. - צד) וכפה"ג קורא ר"י לדינר ערבא זה- "חיוור" (ואולי בניגוד לדינר זהב של ערביים, עיין סוף ע' ד"ז, ולקטן בפנים) ולכן כ' דח' שקלים של תורה בני כ' סעיה, והיו שיתכר ששרנג ותרי תלתא (= 16 2/3) הוי כ"ד זוזי חיוורי בציר דנקא (= 23 5/8) כי כן 16 2/3 * 1 2/7 = 23 17/21 ואין בין 23 17/21 ובין 23 5/8 רק דבר מועט = 1 42/21 וזהו לדעתי גם כונת רה"ג שכ' בסימא שה"ס בני כ"ד מעה הם כ"ח זוזי ופלגא זוזא ופלגא דנקא, בהני' זוזי דירן (עיין באשכול שם), דבמלת "הני" בא לרמוע ל"ז, וזוזי חיוורי' שזכר ברישא ונחל אשכול כ' על דברו ר"י הל"ל, לא ידעתי פירושו' ונעלם ממני מה לא ידע בזה, ועיין בשו"ת ז"ל סי' עג שלא נזכר בדבריו הרי"ג מלת "חיוורי". - צד) ובשו"ת ז"ל סי' עג איתא: תלתין זוזי כן זוזי דכל עשרה שבעה בציר חד ס' ג' סתקלא ששרנג, ואין כל מוכן לזה ונראה שצ"ל: בציר הר סן סתקלא ששרנג (ואולי צ"ל: בציר מנייהו חד סתקלא ששרנג), וכונתו ככונת בה"ג הנזכרת בפנים. -

(גרעיני שעורה) ועכ"ח שזה דינר ערבא אחר הוא ואיננו זה שאנו עסוקים בו, ועיין סוף ע' ד"ג. והמרכזה"ש (העתיק לוי דבריו הגרתיב שלי"מא) ריש הלי עירובין, סבר שהר"ז של הר"ף הוא דינר ערבא דריא התלמודן, וזה לא באחד הפירושים שנברתי. - והכפ"פ דף סד הביא דהר"ף כ' ב' כיצד משהפין שלי"מא מאה זוז גדולים שהם מאה דינרין, והמאה דינרין הם במשקל של ערביים שהוא משקל אל קירואן קמד זוז (כייל) והם לי"מא וכ' שכונתו בזוז אל קירואן אל הדרהם בן ס"ד ג"ש ויצא לו כי הדינר התלמודי (ע"ש בפנים) 92,16 ג"ש. וע"ש בה"פ 64 שכ' שחשבו ר"כ ר"מ שהוא 28 דינרי ערבא לה"ס (עיין הערה צג) שזה לחשבו הר"ף. ודבריו צ"ע א) שאין החשבונות שוים דלהר"ף הדינר 92,16 ולר"כ 91,46 בקירוב (כמבואר בהערה הנ"ל), ולהר"ף בעינין לפד"ה, להבנת הרב, (144) = 28,8 דינרין ערבא. ב) איך אפשר שלהר"ף הוה הדינר התלמודי רק 92,16 ג"ש אם מפורש כ' ריש קידושין שהוא 96 ג"ש? ועכ"ח שדינר אל קירואן הוא 66 2/8 ג"ש (חשוב והמצא). ומעתה אפשר שגם הדינר ערבא של ר"כ ר"מ אינו בן ס"ד ג"ש אלא 67,2 ג"ש (בקירוב), והדינר צ"ו ג"ש, (ועיין שו"ת ז"ל סי' שפו שדינרין ערביים שונים היו), והכי מסתבר דהרי בן משה בשו"ת ז"ל סי' עג, כ' דינרי ששדנג (שמבואר בר"ף שהם בני צ"ו ג"ש) אל 28 4/7 דינרי ערבא, דהיינו שיעור ר"כ ר"מ הנ"ל (בקירוב). - שוב בא לידי ספר היקר ד"ס לעירובין, וראיתי כי הנוסחא אשר נודמנה להכפ"פ לאו מתוקנת היא, דז"ל הרי"ס בהערוהו לרף פב אות ט': כי בספר העתים, וכ' הגר"י בהלכות דיל' ... והקב יש בו ד' מאות זוז (גדולים שהם ד' מאות דינרין, נמצא הקב ד' ריטלין (ליטרין) כל לי"מא מאה זוז שהן מאה דינרין, והמאה דינרין הן במשקל של ערביים שהוא אל קירואן קמד זוז כייל והן לי"מא, הוויין ב' סעודות לי"מא קמח) ... ובדף שאחריו כ' (הספר העתים) בחר דכתבינן האי עניינא ... חוינן השובה לגר"י דהדר ב' מההיא ... ואלו תורף דבריו ... ובפ' כ"מ המצא האי מימרא והקב יש בו ד' מאות זוז ותמחוק מלהלן ועד ת"ד ראשית עריסותיכם, והכתוב במקום המחק הכי: זוז כייל מזון כ"ס מאה זוז כייל, כל סעודה נ' זוז קמח ע"ה וזווי במשקל ספרד. - ומעתה אם במשקל זוז ספרד יהי' כונתו לדרהם בן ס"ד ג"ש וכוון כייל-דינר תלמודי, ודאי שיהי' הדינר התלמודי צ"ו ג"ש, כי בן (64 * 150) = 96, אלא שנבדק אנכי בכונת דבריו, כי כנראה לא לתקן במקום קמד - ק"נ לחוד בא, אלא גם למחוק המלות "דינרין" (דמשמעותו דינרין תלמודים) ולהעמיד החתן "זוז כייל" דהיינו דרהמים בני ס"ד ג"ש, ע"ע, וא"כ אין זה ענין לדינרין תלמודים כלל. - אלא שלפ"ז יהי' הוון הספרדי

נרעניינין וריא"ג שמשוה כ"ה זוז בכל לל"ה זוז ספרד הוה זוז ספרדי (23/35) = 50/70, ולהשבהיל שמשוה 2/3 * 16 זוז בכל אל כ"ג זוז ספרד יהי' זוז ספרדי (23/35) = 50/69. -

* דינר פרשיש, כ' בכפ"פ דף סה בשם רי"ח ששיעור ה"ס הוא י"ב וחצי דינר פרשיש, ודי' דינרין פרשיש שזין הי' דינרין מורנש (דהיינו כל פרשיש 1,25 מורנש, או כל מורנש 4/5 פרשיש) וכן קבלנו מרשי עכ"ל, ויהי' לפ"ז הסלע (5:12,5) = 2,5 דינר פרשיש או 3 1/8 = (1,25 * 2,5) מורנש, והוא חצי אונקיא של רש"י ע"ע סלע, וזוהו הזוקק (16 * 3 1/8) = 50 מורנש לרש"י ומכאן ראי' למה שכתבתי בעי' מורנש וסלע, בדבר ע' הזוקק אל המורנש ע"ש. -

והנה מדברי מהר"ח הנ"ל יצא מפורש ששיעורו הוא שיעורו של רש"י ולא ידעתי מה הי' לו להכפ"פ שמחלק ביניהם, (ע"ש דף סד ד"ה הוצרכתי). דינר צורי, אני חתמתי על כתובתה של ריבה זו והיו קורין בה אלף אלפים דגרי זהב, בדגרי צורי, אדר"ג פי"ז, אכן בכתובות ס"ב, ליתא למלות בדגרי צורי, וע"ע דינר. -

דינר קורדיינא. דינר קורדינא. אר"ז אתון דלא מתחזי לכוין שיעורא (שלא ראתם איסר האימלקין) שיערו בריןרא קורדינא, חולין נר

נר
 זוז ספרדי יהי' זוז ספרדי (23/35) = 50/69. -

גרב, וברוש' כתובת פ"ז ה"ז איתא עד כאמר האימלקי, ראבר"ח כגון הרין דינרא קורדיינא צה) וכי הערוך ע' גרדיינא שנקרא כן ע"ש מקומו אך לא פירש איזה מקום הוא, ורש"י ואחריו הק"ע כתבו מהרי אררט (כי על הרי אררט בראשית ה-ד העתיק המדרש בר"ר: על מורי קורדיניא) ולדעת רב"ט נקרא כן ע"ש הקיסר גרדינוס (Gordianus) וע"ע דינר גורדיינא .

דינר קיסרנאה . ההוא מינאה דשרר לוי דינרא קיסרנאה לרבי יהודא נשיאה, ע"ז וב רש"י כ' דינר מצורה חדשה, ולדעת החצ"ט נקרא כן ע"ש העיר קסריא אשר בקפוטקיא-(ועיין ירושלמי יבמות פ"ב ה"ב וסופ"י שנוכר שם העיר קיסרון שבקפוטקיא) וה"י של זהב . ולדעת החכם לאוו בערך זה, נקרא כן, ע"ש שה"י חקוק עליו צורת קיסר.

דנקא. מ"ל"ם ופירושה שתות (1/6) יה"י מה שיהי, וכן איתא שבת לה,א מאי ביינייהו פלגא דנקא והיא אחד מ"ז"ב, ע"ש ברש"י ועיין תשובות ז"ל סי' שפ"ו. ומצינו אותו בתור שע"פ למעה, דכן אר"ע רה"ש כו,א כשהלכתי לאפריקא היו קורין למעה קשימה ... מאה קשימה מאה דנקי צו) וכה בלעזרפ, ובל"ג δαβάκη ואולי נקראה המעה כן לפי שהיא שתות דינר (ו"ל רש"י זבחים מח,ב על חטאת בת דנקא: שתות כלומר מעה כסף שתות דינר, פ"י מתחלה מהו דנקא ותרנגמה שתות, ואח"כ פ"י שהכונה ההם לשתות דינר שהיא מעה, ולחנם לדעתי מחק השמ"ק מלת שתות הראשונה). וכן תרגם רס"ג את הגרה דנקא לפי שהגיה כמו המעה היא שתות דינר, ע"ע (אבל אף שכל גרה היא דנקא, בכ"ז אין כל דנקא גרה, כי כאמור יש דנקא שהיא שתות מאיזה דבר שיהי משא"כ גרה שהיא רק משקל ידוע, כמשקל שתות הדינר) והגאונים קוראים לה: דנג ולבן קוראים את הדינר בן שש מעה: ששדנג (=שש-דנג). והא דאיתא ב"מ ס,א מאה בדנקא ... מאה ועשרים בדנקא, הוא לדעת רש"י, ג"כ מעה, אכן לדעת התוס' הכונה ההם לשתות דינר זהב ועש"מ"ק שם, ולדעת הר"ן הכונה ההם לשתות סלע, וכן פ"י רגמ"ג את הדנקא דזבחים הנ"ל, ובכורות יא,א דהיא שתות השקל. - ונ"ל שכן דעת הרמב"ן. דהפחד יצחק ע' אשם הלוי הביא שהרמב"ן כ' בפי' ויקרא (ולא נמצא בדפוס ראם אשר לפני) שחטאת היא כבשה

בה דנקא שהוא חצי שתות א' מי"ב באיל אשם הלוי. והרב בפ"י הבין שהרמב"ן ספרש, "דנקא" - חצי שתות; וכן הבין כפה"ג בעה"ש, וכי שקשה להלכו-ולענ"ד אין ספק שגם הרמב"ן יודה שדנקא היא שתות, אך סובר שהוא שתות סלע ולכן הוה החטאת א' מי"ב באשם הלוי שה"י ב' סלעים. דרבון, דריאבון. מצרפין שקלים לדרכונות, בכורות נא,א נתן; לו כל מה שדריאבון שוה, תוספתא ב"ב פ"יא . לדעת בעה"ל"ש הוא מ"ס וצריך להיות דרכונות, דרבון, (ובכורות שם כבר נהקן על הנליון) וע"ע. - ולי קשה לשבש כל הספרים, ואולי הוא הדבון המצרי Deben עם ריש נוספת (ע"ע גרמ"ד) שה"י שוה ערך ה'-ו' שקלים-עיין ספרו של הולמס: דיא פטאל' מינץ אוינד רעכנונגסווערמעט . -

דרהם. דרהם מצרי. דרמא. לפי מה שבי' בכפופ פמ"ז, הוא מ"ז קרט בני ד' ג"ש דהיינו ס"ד ג"ש צו), וכ"כ הכ"מ ה"ל' כלי המקדש פ"ב ה"ל' ג' שדינר בן צ"ו ג"ש (היינו בן ו' מעה) הוא משקל מיתקאל, שהוא דרמא וחצי, והדרמא משקל ס"ד שעורות בינוניות צו') [או מ"ז קרט ולפי המבואר ווינער I 424 II 445 שעששים גרה (=קורטים ע"ש ובכפופ) משקלם ערך 96 גראן פאריז, יה"י משקל הדרהם (16 x 96 : 20) ערך 76,8 גראן] וחצי סלע ג' דרהם, וסלע ו' דרהם, ועי"י מלאכה שלמה ריש שבע"ית שחושב גם הוא את המנה ק"ג דרהם או (150/25) ו' דרהם לסלע. וכי עוד הכפופ שהדרהם הלוי ה"י כ' חלקים כסף וחלק א' נחשת (וה"י בדרהם רק 2/3 x 64) = 2/3 x 42 ג"ש או (2/3 x 76,8) = 51,2 גראן כסף נקי) . נמצא שהדינר שוה 96 : 2,25 = 42 2/3 דרהם צו"י) וחצי סלע 4,5 וסלע 9 יה"ס 45 דרהם, וכ"ז במטבעות אחרי שהוסיפו עליהן שתות, אכן רביע שקל של תורה בן ה' מעה יה"י לפ"ז משקלו (1,25 = 1,5 x 5/6) דרהם ושוי (2,25 x 5/6) = 1 7/8 וזמחציה השקל של תורה משקלו (2 x 1,25) = 2,5 ושוי (2 x 1 7/8) = 3 3/4 דרהם, וכ"ז לשטת הרמב"ם ועוד אחרים שסברי כוותי', (אבל יש אחרים שחולקים על שיעור זה) ע"ע סלע ושקל. והארכתי בכ"ז לפי שהג' מיוחס ז"ל בספרו פרי האדמה על הרמב"ם (העתיק לי דבריו הרה"ג רח"ב שלימ"א) הביא ריש הלכות

צה) ז"ל הירוש' תנו שובא שיש לה שער בין גדולה בין קטנה ... הריזה טום, שאין בה שער ... אינה מוס' .. בקטנה אבל בגדולה ... הרי זה טום, עד כמה גדולה ... עד כאמר ... כגון הרין דינרא קורדיינא שיעורו בחצי (ז' כחצי) זהב כל שהוא. - הפ"פ קצר בפירושו, והק"ע שבש את הדברים, ול"ג כונת הירוש' ששיעור רוחב דינרא קורדיינא הוא כרוחב חצי דינר זהב טום (כל שהוא) הניכר הר"ם בתלמוד וואולי כוון לזה גם תחצ"מ בהערה 105, אכן מהמשך דבריו שם, ובפנים, משמע שאמשקלו קאי, ואנן לרחבו ושטחו בעינין בירוש' - גם לשטת התוס' דינר זהב משקלו פי שנים מכל דינר כסף יה"י איזה שיהי' ולא דוקא כרינר קורדיינא, והתחצ"ט כ' שדינר קורדיינא הוא פחות מעט מחצי דינר זהב טום, ולא ארע לכונן זאת בדברי הירוש' ויותר מסתבר שה"י גדול מעט מסתם חר"ן, וכי, בחצי זהב כל שהוא" פירושו: בחצי זהב וכל שהוא" - צו) ובמבוא לתורת האדם, פ"י על איוב מהח' - ד"ש דף ו' כ' כי להקשיבה לא ה"י מהלכוס רק בזמן האבות לבד, עש"ל, והעלים עין מדברי ר"ע האמורים ... - צו) ור"ע קורא אותו דרהם כול, כדי לתבדילו מהדרמין הקטנים ממנו, עיין לקטן בפנים, ועיין כשה"ל לרוא"ג ע' סאה מדה טבילה פן הלח ב' אלפים ור' סאות זו (=דרהמין, ע"ע) גדולים הנקראים בליע בול וטיס וצ"ל כיל-זנכרה סלת "כיל" או "כיל" גם מהר"ף ומהמדרש שכל טוב, ע"ע דינר ערבא ועי' לוג. - צו) בבאר הגולה יודיע סי' טש כ' שהדרהם משקלו אדום, והב' ואין ספק שכונתו לאיזה מטבעת זהב שה"י משקלה ס"ד שעורות ולפי שלא הכיר את הדרהם, לקח את האדום והוב לסמן בו שיעור הטיס. ולפי שבארצינו נקראת מטבעת זהב וידועה דוקא, סבר כפה"ג ה"ג בצעה"ח יודיע סי' רכג שבה שכי' בהגמ"ד סוף כתובות דדוקאט הוא חצי דינר, הוא הוא, האדום והב' של הכאה"ג, וכי פלוגי בשיעורא . אבל בהגמ"ד שם מבואר דדוקאטין שונים היו (וי"ט וחדש) גם קצת משמע ההם שהדוקאט שלו הוא מטבעת, כסף', משא"כ האדום של הכאה"ג שהוא מטבע, והב' כספורש בדבריו. - צו"י) ולהיפך הדרהם שוה 1/6 דינר. -

להו תלתין חמיסר מצרפא לפלגא דיומא, וחמיסר מפלגא דיומא לאורתא, ודעת ר"י הוא, שם צד, א, שמעה"ש עד נציה"ח ד' מילין וכן משקה"ח עד צה"כ ד' מילין, פסו להו תלתין ותרתין, ע"ש. בכ"ז יש לרין מהלך יוסדקרא כמה הוא, דכנטרא שם מצינו פלוגתא בדבר אורך היום, דעת ר"י דהוא נחשב מעה"ש עד צה"כ, ובזמן שהוא מהלך עשרה פרסאות וא"כ דרך יום, ודאי ג"כ עשרה פרסאות. אכן דעת רבא (ועולא) דיוס דקרא בכ"ס הוא מהנץ עד השקיעה (ע"ש ברש"י ד"ה ת"ש ר"י) וא"כ אפשר שדרך יוסדקרא הוא רק ל' או ל"ב מיל, ולמדים דהיום נחשב מעה"ש עד שקיעת החמה (ע"ע מיל) יהי דרך יום ל"ה (או ל"ו) מיל, אך אפשר שבי"ע סברי שדברה תורה כלב"א, ודרך יום דקרא, כמו מהלך אדם ביום התלמודי, הוא עשרה פרסאות.

ובמכילהא פ' שלח פ"ג פליגי תנאי ח"א דרך יום כה שלשה פרסאות לכל רוח, וחיא עשרה פרסאות ע"ש ומעמא דמד"א עשרה פרסאות, מפורש שם משום דדרך בינונית עשרה פרסאות ביום, אכן מעם דמד"א ג' פרסאות לכל רוח לא אתפש, ואולי סובר דהיום נחשב מעה"ש עד שקיעה ודרך יום הוא ל"ו מיל-מ' פרסאות-כמו שזכרתי לעיל וסובר דדרך יום כה ודרך יום כה היינו כל השמח, מ' פרסאות סמוך למערב ומ' פרסאות מצפון לדרום, ואחרי שמחנה ישראל היתה ג' פרסה על ג' פרסה (ברכות נד, ב) נמצא שהי' מחוץ למחנה שלשה פרסאות לכל רוח. - דרכמן, נזכר א"פ בכתובים, כמו דרכמונים שש רבאות אלף עזרא ב-סמ, מטבע פרסי (נקראת כן לר"ק ע"ש שהי' חקוק עלי' מצד אחד צורת מלך הנקרא בל"פ רוא, ומצד השני צורת קשת הנקרא בל"פ כמון, ויש עוד פ"א בזה) וכי רש"י והראב"ע שהיא מטבעת זהב, אך לא פירשו שיעורה, וריא"ג הובא בעה"ש כי שהדרכמונים (ורש"פ הוסיף: והאדרכמונים) הם דינרין, ולא פירשו איזה, אם של כסף או של זהב, אבל מהא דהשוו אותם אל הדרכמונים של סתניתין (ע"ש בדבריהם) ע"כ שכונתם לדינרי זהב, כמו שהוכחתי בערך דרכון אליב"י דהירוש', וכי משקלו ב' דרכמן (דראכמען), כמבואר בהערה צט, ועיי' וייענער I 249 הערה 3 שמשקל הדרכמן (והאדרכון, והדרכון), הי' 167 גראן, והשיעורים קרובים צט"י) - והת"י תרגם גם בקע כסף (חצי שקל) דרכמן, ע"ע, ואם כונתו לדרכמן הפרסי ע"כ שישבור שהיו גם דרכמונים של כסף, (וע' עה"ש שכן הי' באמת), אך י"ס שכונת התרגום לדרכמן (דראכמע) אלכסנדרית.

והרמב"ן שמה ל' - יב סובר דהא דכתוב נחמי י-לג, לתת שלישיית השקל בשנה, הוא לפי שהשקל

שקלים מה שפ' הרמב"ם דלעולם אין השקל פחות מק"ם שעורים, ומה שכ' הכ"ס שהדינר דרהם וחצי, וכי הדרהם ס"ד שיעורה, וכ' הוא: א"כ נמצא דלא יפחות מכ' דרהם וחצי ... אמנם הרב כפ"פ כ' דלרבינו השקל הוא מ' דרהם צו"י"י) וא"כ מחצית השקל צ"ל ד' דרהם וחצי, עכ"ל, והתימא שלא הרגיש הרב בהחילוק שבין משקל הדרהם לשווי (אף שהכ"ס מלא מזה-ע"ש למשל דף 63 שבי' הסלע משקלו ו' דרהם שוה מ' דרהם) ובהחילוק שבין מחצית השקל של תורה, לבין מחצית הסלע התלמודי (היינו מחצית השקל, אחרי שהוסיפו עליו שהות).

דרוסה, ע"ע הדרם. דרכון, בל"י Δραχμῶν ובל"ס דרוכנא מין מטבע פרסי, ויש מטנה של כסף ויש מטנה של זהב - מצרפין שקלים לדרכונות, שקלים פ"ב מ"א ונבכורות נא, א איהא לדרכונות, וע"ש על הגליון, כשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלים דרכונות חזרו לשקול סלעים חזרו לשקול טבעים ובקשו לשקול דינרים ולא קבלו מהם, שם מ"ב, לדעת רוב המפרשים הוא האדרכון והדרכמן של זהב דקרא (ע"ע) עיין רנמה"ג, רשב"ם, וריבב"ן בכורות ושקלים שם, וב"ב קסה, ב, ועיי' ירוש' שקלים פ"ב ה"ג דאיהא ההם דרכונות דינרין, וא"ל שכונתו לדינרין של כסף, דהרי אמרו במתניתין דבקשו לשקול דינרים ולא קבלו מהם, וע"כ שכונת הירוש' ג"כ לדינרין של זהב (וע' מתא דירושלים שהגיה ע"פ הסוגי' דב"ב קסו, דינרי במקום דינרין, אבל לפי מה שכתבו התוס' שם, אין אנו צריכין להנה זו, עיין ע' דינר) צט. והנה דינר זהב הוא כה או כ"ד דינרין כסף דהיינו 1/4 או 6/8 סלעים, וע"ע דרכון, ואפילו לפי מה שכ' הח' וייענער ע' דאריכוס הי' עכ"פ שווי של הדרכמן והדרכון כ' דינרין כסף, או 6 סלעים בקירוב (וכבר נודע כי ערך הזהב אל הכסף משהנה מעט מול"ז וטמקום למקום). אכן בפ"י המשניות להרמב"ם כי שהדרכון הוא דינר זהב כפל הסלע ומשמע שכונתו ששווי הי' רק כבי' סלעים צט"י, וכ"ה בפ"י הרב, ולא אדע איך לכוון זאת בדברי הירושלמי. ואולי היתה לפניו איזה גרסא אחרת התם (והמפרשים שפרשו גם להנוסחא שלפננו, שדרכון הוא בי' סלעים כהרמב"ם, או סלע ומחצה כהתוי"ט, לא אדע מעמם):

דרך יום, בדרך יום כה ודרך יום כה, במדבר יא-לא, דרך שלשת ימים בראשית ל-לו, ולא נהפיש במקרא שיעורו, ובנטרא פסחים צג, ב מצינו מהלך אדם (בינוני) ביום (בינוני) ע"ש' פרסאות מעלות השחר ועד הנץ החמה הי' מילין, משקיעת החמה ועד צה"כ הי' מילין פסו

צו"י"י) אנכי לא מצאתי שם לפ"ש את הלשון, השקל"י הוא מ' דרהם-שמיא הרב. - צט) ולדעת התוס' ע"פ הבנתי, ודעת רנמה"ג, הי' משקלו כרבע אונקיא או ב' דרכמן דהיינו 166 גראן ע"ע אונקיא, ד"ו ודרכמן. - צט"י) ומה שכ' בהל' שקלים פ"א הי"ד שהי' משקלו' בי' סלעים, ע"כ כונתו שהי' "שות" כסף כמשקל בי' סלעים, וע"ע אסר. - צט"י) עיין הערה צ"ט. אכן ר"ע מן האדומים מאור עינים חלק א"ב סופג"ה כ' שהדרכמן והאדרכון דקרא היא רק דרכמא אחת אטיני, דהיינו, אפילו נמצא רכונתו להדרכמא הכברה, רק 80 גראן, ולא עוד אלא שמשמע שסובר שהוא של כסף (ויהי' פירושא דקרא לפ"ז כמו שפרשתי אליב"י התרגום ר"י, ע ע אדרכון) שככ"ש וההובים (ר"ל עכ"ה אלו שזכר רש"י ע"ש בפנים וריש ע' דינר) וזוויס וכפסוס ודרכמונים ואדרכונוס כולם דבר אחד (ונצרך לאכר שמחלק ביניהם ובין דרכונות דמתניתין, ע"ע יז) . -

מעה הוא 1920 ג"ש חלקם על $15 \frac{3}{4}$ זאלאמניק עולה לכל זאלאמניק $19 \frac{10}{21}$ (121) ולפ"ו עולה לדרהם שלו $14 \frac{1}{18} \times 19 \frac{10}{21}$ קייג ומ"ט חלקי סג, ולעיל ביוסיפון מבואר שהוא צ"ו שעורות, עכ"ל הרב. ולא אדע לסה האריך כ"כ והוצרך להביא דברי המ"ד דסי' שה להראות דדרהם של היוסיפון קטן מדרהם של מ"ז הלוא בקצרה ה"י יכול להוכיח זאת מהא דהדרהם של היוסיפון הוא א' קווינטל דהיינו $\frac{3}{4}$ או $\frac{45}{60}$ זאלאמניק, והדרהם של מ"ז הוא $\frac{14}{15}$ או $\frac{56}{60}$ זאלאמניק; ואולי נסתפק בערך הקווינטל של פראג אל ערך משקלות של מ"ז, ולכן נסתיע מחשבון השעורים וממשקלות של המ"ז, שסבר הרב שהם משקלות מ"ז, ע"ע גדול (ועדין הדבר דחוק) אבל אנכי כתבתי שם שמשקלות מ"ז קלות הם ממשקלות קיסר שזכר המ"ז, ולפ"ח אומ"ר היו $\frac{5}{8}$ ממשקלות פראג, נמצא הדרהם של מ"ז $(\frac{5}{8} \times \frac{14}{15})$ הוא רק $\frac{7}{12}$ קווינט פראג, נמצא הדרהם של היוסיפון שהוא לפ"ד המניה $\frac{3}{4}$ או $\frac{9}{12}$ קווינט, והוא דהדרהם של היוסיפון גדול מדרהם של מ"ז הרב (לפ"ח אומ"ר) עם $\frac{2}{12}$.

ה.

הדרים. הדרם. שלשה הדרסין למעה, שני הנצין להדרים, קדושין יב, א (ובירוש' שם איהא דורסין, וע' תוספתא ב"ב סופ"ה) נמצא שהדרים היא $\frac{1}{8}$ מעה או $\frac{1}{18}$ דינר (אחרי שהמעה $\frac{1}{6}$ דינר ע"ע), וגרסת הערך שני הדרסין למעה, וא"כ הוא $\frac{1}{2}$ מעה או $\frac{1}{12}$ דינר, והחצ"מ קורא הדרם *borderum* (גערשטענקארען) והושאל למטבע קמנה הנקראת סיליקום *Siliques* שהיתה $\frac{1}{18}$ דינר, [ולפ"ו הגרס' שלפנינו ג"ה הדרסין—הדרסין—למעה היא המסתברת] אבל מגרסת הירוש' נראה שאין היא מהשוש"ש, גם קשה לשבש כל הספרים, ומטעם זה בלתי מסתבר גם הגרס' קנדרם *χονδρας* שזכר הח' קרויים בספרו.—

דין. ובל"א הינא ק' ויתירגם בל' ערב: קסט, עיין סה"ש לריא"ג, וע' קסט. נזכר הר"פ בתנ"ך ומ"ג, ואת הכתוב שמן זית הין שמות ל-בד, ה"י ומשח זיתא מלי קיסמ' דסכומי תריסר לוגין, וכ"ה בירוש' שקלים פ"ה ה"א, שמן זית הין שהם שנים עשר לוג, ובבבלי ב"ק סו, ב איתא הין ב"ב סלעים לוג בסלע אני מוכר לך, הרי דהין י"ב לוג, ולמדו זה מנתיה פט, א וש"ג מקרא דכתיב זית הין, וכתיב... יהיו זה, זיה בנימטריא תריסר

הוא ה"י שוה ל' גרה (שקל ומחצה של תורה), וכן דעת התשב"ץ, ע"ע בה, ודעת התוי"ט שקלים פ"ב ס"ד ד"ה היו שקלים, דאחרי שבימי נחמ"י לא היו שקלים רק דרכמונים, ע"כ שכונת המב"ן דשקל נחמ"י הוא הדרכמון הפרסי, וכי הרכון דמהניתן, השהו אליו ה"י $1 \frac{1}{2}$ שקל, ע"ש בפנים, וע"י ביד" מה שתמה על התוי"ט, ילפי מה שפרשתי דבריו אין מקום לקושיה הרב עוד. ומעתיקי פיהמ"ש להרים קורין דרכמון למטבעות ומשקלות שונות, א) למעה בת מ"ז ג"ש ע' ריש קדושין ובתובות פ"ה ובכורות פ"ח ועוד, ב) למשקל בן ל"ו ג"ש. ע"י שביעיה פ"א מ"ד והאונקיא מ"ז דרכמונים והדרכמון ל"ו ג"ש, ועיין לקמן אות ג'— ובתורה"ש סניה והאונקיא ל"ו דרכמונים והדרכמון י"ז ג"ש (והיינו הדרכמון הנזכר באות א' אבל לא אדע הכרח לזה. ובהשב"ץ ח"ג על"ו הובא הלשון כמו שהוא בנוסחאותיה ג) ובכורות שם מזכירין דרכמון בבבלי, אשר לפי נוסחאות אחרות 38,6 מהם שוים לה"ם דהיינו אל 1920 ג"ש, ע"ע יהי' הרכון הלו 57,26 ג"ש (בקירוב). אך יש נוסחאות 53,6 דרכמון לה"ם, נמצא הדרכמון ל"ו ג"ש בקירוב, ועיין לעיל אות ב. ד) דרכמון מצרי בן ס"א ג"ש, שם. ה) דרכמון מצרי בן ס"ד ג"ש, בסוף הקדמתו למנחות.

ובדברי חמורות סוף הלי' ערלה והובאו דבריו בש"ך יוד"ע סי' רצ"ד ס"ק ט"ו, כי שמצא בשה"ק בשם רע"ם שהמעה היא דרכמון י"ז שעורות (ואני תמה עליו— שבכל פיהמ"ש נאמן הוא, למה ה"י לו לחפש את זאת בשה"ק ולא זכר כי כן הוא בפיהמ"ש כ"ט) וכי שקל ומצא צ"ו שעורה א' קווינטל במשקל פראג, נמצאת המעה $\frac{1}{6}$ קווינטל וסיים: אך מצאתי בגליון היוסיפון לרומים שדרכמון איטישער משקלו א' קווינטל (ולא אדע מה הוא ה"אד"ש— כי כאשר ראינו קוראים המחברים דרכמון למטבעות שונות, ובפרט שלזה שההגהת יוסיפון שלו שם לוו"י, איטישער—). והגאון בצצה"ח יוד"ע סי' רכג, הביא את כל האמור בשם השיך (רק במקום הדרכמון הביא דרהם). וכי שהבן צ"ו ג"ש הוא האדרכמון הנזכר בעזרא (ולא זכר מדברי המפרשים שהבאתי לעיל). אבל הדרהם הנמצא כעת באפאטהקא בומננו גדול מזה, כי הוא (הדרהם דומנו) $\frac{14}{15}$ זאלאמניק כנודע צ"י"י ולפ"ח המ"ז כס"י ש"ה, ק"ב מעין הוא משקל ה' לוש ורביעי, והוא $15 \frac{7}{8}$ זאלאמניק, נמצא עולה במשקל זאלאמניק קבא שעורות לוש (ז קרי: וי"ט) חלקים מן כא (כי קב

צ"י"י) כנודע, הדרהם הוא אך $\frac{7}{8}$ זאלאמניק—אלא שאין בזה ג"מ כ"כ לחשבון הרב (לפי מה שחשב הוא שהזאלאמניק שלו שזה הזאלאמניק של הגהת היוסיפון) דסוכ"ס $\frac{7}{8}$ הוא יותר מן $\frac{3}{4}$, עיין לקמן בפנים.—ובקרא לאפ"ש כי (ע"פ המל"ע אשר לא נת"י, שהדרהם הוא $\frac{1}{4}$ לוש, וכי הגראן $\frac{1}{60}$ דרהם) הוא ג"ש של הגאונים, ול"ב דרהם (1920 גראן) שהם ה"ם, עולים (32 $\frac{1}{4}$) ח' לוש וזהו מטעם של הגאון רש"י ז"ל שהצריך כ"כ, ושלא זכה לעמוד על דעת הגאון בצ"צ שכ' (בתשובה זו שאנו עטוקים בה) שלא ידע מעם ארמור אוז"ל, כי הלא דברי רה"ג ג"ע, כרוזין בטעמן זניסוקס, עש"ל. והפלא עליו שלא זכר משה שכ' הגאון בצ"צ שם לפני זה (היינו הרבנים שהבאתי בפנים) שהדרהם הוא $\frac{14}{15}$ זאלאמניק, ואם ה"י אדמו"ר ז"ל מצריך ל"ב דרהם לה"ם ה"י מצריך (32 $\times$ 14) : (15 $\times$ 3) = $\frac{48}{45}$ 9 לום (ואפילו לפי מה שכתבתי, עכ"ם הם (32 $\times$ 7) : (8 $\times$ 3) = $\frac{1}{3}$ 9 לוש), ולא ח'. ומשנ"ל בטעם חשבון רה"ג ג"ע כתבתי בע' גדול). ועיין הערה נה' כי שם הערותי ע"ד האפ"ש הללו, אך בקצרה, כי לא ה"י מונח או הספר לפני.— ק עיין למשל שמות ל—כד, דשמן זית הין ת"א במשח זיתא מלא הינא, וכן בכ"מ, הינא"ה היא תרגום של הין, והיא י"ב סקסטטאריום, כאמור לקמן ולא אדע מה ה"י להחלי שנסה"מ הארמי שלו ע' הינא כ' שהוא חצי סקסטטאריום.—ואם כי בל' מצוי נקרא לעמים גם הסקסט' הינא, ע"ע קסט, וע' המינא, אבל אין ענינו לדברי התרגום כמובן,

מלא הין ולמירוש רבותיו של רש"י, שבת פו א, ודאי דאין רא"י ממתניתין ששמאי והלל אמרו דינם בשם שו"א ע"ש בפנים]. ומעתה לא תקשה מה שקבעו הלכה כהגרד"ים נגד שמאי והלל, דהגרד"ים בשם שו"א אמרו למלתייהו משא"כ שמאי והלל, שספי עצמם אמרו דינם. המינא. כסא רבא היהו למור ארבע חמשה המינן. ת"ש פסוק והשת' כדה, בפתשגן הכתב כ' מרות ידועות, ולא פירש שיעוגן, ולפי מה שכתבתי בערך פוסקא וערך פיתקא, מוכרח שהוא חצי לוג, או חצי סקסמאריום דהיינו הך, ע"ע לוג, ובאמת מצינו בין מרות הלח של הרומים המינא Hemina שהיתה מחוקת חצי סקסמאריום, עיין באקהע דף 201 [וע"ז סמך גם הח' צ"מ וכ' שהמינא שלנו, היא חצי סקסמאריום—זאם בלא מעם—וכ"כ הח"ל, וזה האחרון הוסף, כי כן בל"ס המינא הוא חצי סקסמאריום] ורב"מ כ' שהוא חצי הין. ומסתמת לשונו משמע שכונתו אל חצי הין של תורה בן י"ב לוג, ותהי' ההמינא ו' לוג, — וגזור את השם מן המינא שפירושו חצי, ומן הינא שפירושו הין. ועיין באקהע דף 203 שהביא פירוש כזה בשם עסמאטיאס, ולא ישר בעיניו, וע"ש שב' דאף אם נגזר המלה כן, בב"א אפשר לפרשה חצי סקסמאריום כי כן בלשון מצרי נקרא גם הסקסמאריום הין, (ולעיל אמרתי שלרעתי שיעור זה מוכרח להמינא שלנו).

והח"ק שכבר היו לפניו דברי רב"מ ודברי הח"ל, ערכב דברי שניהם וכתב: המינא מרה אחת והיא חצי הין. בל"י.. בל"ר.. ובל"ס.. מאסס דיא האלפמץ, עינעם סקסמאריום" ... אינא .. חצי" הינא הין" עכ"ל. פתח בחצי הין, וסיים בחצי הין, ובאמצע כותב חצי לוג? — ולומר שכונתו להין המצרי כמו שב' הח"ב, לא מסתבר, אחרי כי אין רמז לזה בדבריו ואין לו ענין כאן.

הניץ. הנץ. שני הנצין להדרים שני שמנין להנץ, קרושין יב, ב וברוש' שם איהא ניצין, ובתוספתא ב"ב פ"ה הניצין, — וב' החצ"מ שהיא מל"י Eweas² אחד מתשע" לפי שהיא א' מתשע ברובע דינר (סיכמדיין) והיא לך חשבוננו: דינר=18 הדרם, א"כ רובע דינר היא 4.5 הדרם ואחרי שהדרם הוא 2 הנצין, נמצא רובע דינר (= 4.5 x 2) הוא 9 הנצין, [ובעה"ש העתיק

תריסר הויין, וכ"כ יוסיפון בקדמוניות שלו, שההין שוה לב' כוז, שהן י"ב סקסאריען (= י"ב לוגים) עיין באקהע דף 260, ופירסט וווינער ע"ז קא) ונוכר בתורה גם חצי הין, ושלישית ההין ורביעית ההין, ומצינו את כולם במקרא אחד, כמדבר כח—יד ונסכיהם חצי ההין יהי' לפר, ושלישית ההין לאיל, ורביעית ההין לכבש יין, — ובנביאים, יחזקאל ד-יא נוכר גם ששית ההין, ובמשנה פ"ט מ"ב דמנחות ותוספתא פ"י דמנחות איהא שבמקדש ה': הין וחצי ההין ושלישית ההין ורביעית ההין. —

והנה לא מצינו בתלמוד קב' הין גדולה (או קמנה) מן י"ב לוג אכן בתוספתא ערוית פ"א איתא הלל אומר מלא הין טים שאובים של שנים עשר לוג פוסלין את המקוה, שמאי אומר מלא הין מ"ש של שלשים וששה לוג (כן הוגה וכן מוכרח, דהיינו ט' קבין דמתניתין). וח"א שלשה לוגין, הרי לפנינו הין בן ל"ו לוג. אבל בה"ג סוף הל' חלה, ור"ח פסחים קת, א הביאו תוספתא זו, ולא זכרו המלות "מלא הין" בדברי שמאי. — וראיתי לת"א שרצה לקיים גרסת התוספתא, ולא עוד אלא שסובר שהי' גם הין בן ג' לוג, ואשר הכריחו לזה, הוא מה דהי' קשה לו פליאה גדולה, על מתניתין דערוית הנ"ל, שלא עמדו כל המפרשים עליה, איך הכריעו הגרד"ים נגד שמאי והלל? — ועוד תמי', איך יכול שמאי לחלוק על הלל, אם הלל אומר בפירוש ששמע הלכה בלשון זה מרבו? ואיך יכול שמאי לאמר ט' קבין בשעה שהלל שמע בפירוש כלא הין קב, אשר ע"כ החליט שהינים שונים היו, וש"א אמרו סתם "מלא הין" והבין הלל שכונתו להין בן י"ב לוג, ושמאי, — דכונתו להין בן ל"ו לוג, והגרד"ים העירו ששמעו משו"א מפורש שפרשו דכונתם להין בן ג' לוג — ע"כ תוכן דברי החכם הלל, — אבל מה דפשיטא לי' עד שאמר ושנה דהלל אמר מפורש ששמע הלכה זו בלשון זה מרבו, מכע' לי טובא, דלא מצאתי רמז לזה לא במשנה ולא בתוספתא, והנראה שלא אליבייהו דשו"א פליגי שמאי והלל, רק אליבי' דנפשייהו [והא דאמרה מתניתין אלא שחייב אדם לומר בלשון רבו, אין הפירוש שלענין פסול מקוה שמע הלל משו"א הלשון מלא הין אלא שבכלל בשעה שהיו מוכיירין מלת "הין" היו אומרים "מלא הין" — עיין הטעם בר"ם ור"ב, והפארת ישראל בשם הגר"א — ולכן גם הלל כשזכר מלת הין אמר

ועוד שבלי מצרי נקרא כן הסקסמאריום השלם, ולא חציו. — גם משקל ההינים. — ועיין הערה קנג, שאפשר שלהרמב"ם יהי' משקלו אלף וזו של קדש (בני ה' מעה). ונ"ל שכן דעת הקראי יעקב בן ראובן (שהובא אצל הח"צ: על המשבעות) בפירושו ליחזקאל ד-י, יא (על האמור שם עשרים שקל לחם וששית ההין טים) ד"ל: ויהי' כלל ס' שקלים, ב' אונקיות ריטלים" פחות ששית ההין אלף כספים יבוא קס"ו כספים. — והנה ראה הח"צ שעכ"ח הדברים משובשים אך לא ידע, לרעתו, איך לתקנם, ע"כ הרבה להגיה והפליג פירושו וע"ש כי אין הספר עוד לפני ולא אוכל להעתיק דבריו כמו שהם). ולי נראה לתקן רק באונקיות (ג' ריטלין ופי' הרברים כך הם: הוא חושב את ההין אלף כספים (= וזוים, ע"ע כסף) של קדש כהרמב"ם, א"כ ששית ההין דקרא הוא קס"ו כספים (ולא חש אל 2/3 כסף היתרים על קס"ו, ותפס מספר שלם) ויחד עם הכ' שקלים של הלחם הוה ס' שקלים (ג"כ לא חש אל השקל וזמחה היתרים על ס' ותפס מספר שלם) שהם לפ"ח חצי אונקיות לשקל ל' אונקיות. וזהו שאמר: ויהי' כלל (הלחם והמים) ס' שקלים, באונקיות (אם נחשבם לחשבון האונקיות) ג' ריטלים (36 אונקיות) פחות ששית ההין 36 — 36/8 הם ל'. ויהי' פי' הרברים איך שיהי', אך זה גיל ברור שסובר שמשקל ההין טים הוא אלף וזו של קדש. — קב) אברתי, בתלמוד" כי אצל המצרים כבר הוכרתי הערה ק, שגם הלוג נקרא הין. — קב) עיין חסרת צבי הדגם מחדש (ווארשא תרנ"ט) בחיורשו לכס' שבת דף פו שעמד קצת בזה. —

מסתבר החשבון. ועיין בארצות חיים הנרמ"ח ה' חלה, שגם שם איתא, "כארבע" והטו"ל לא נתעורר ע"ז]. — ומדברי הרמ"ם בחא"ש להנחות מרדכי סוף קדושין, נראה שהפעניג של מדינת ליטא ורוססיה ה' נקרא בוו"מ, "פרומה" — ולהוכיח שאין זו פרומה התלמודית כ' בזה"ל ואם נאמר שהפרומות (התלמודיות) הם שקורין פעניג של מדינת לו"ר והאיסר שהוא ח' מהם יהי מטבע שקורין גרושין פולנש (דהיינו $\frac{1}{2}$ גרושין ריינש) ... יגיע כהובת הבתולה (= ר' דינר שהם 4800 איסרין) ק"ם וחובים פולנש שכל זהוב הוא שלשים ג"פ (כי 160×30 הוא 4800 גרושין או איסרין לפ"ח הנ"ל) והיינו ת' דוקאט שהרי דוקאט י"ב גרושין פולנש, ולפ"ח יגיע לה"ס מ' דוקאט שהם ט"ו וחובים פולנש, וזה א"א בשום פנים, גם לא קבלנו כן.

והנ"ש סי' יב אות ז הביא מה שב' בהנהות מרדכי שם שמשקל דוקאט חדש וויניציאה הוא מ"ח שעורים דהיינו ג' מעין (= $\frac{1}{2}$ דינר) א"כ כהובת בתולה ד' מאות דוקאט כסף, וסיים בזה"ל: "וכ' עליו מהרמ"ם שלפ"ז התי' כהובת בתולה ק"ס ו'פ ... שהרי דוקאט י"ב ג"פ עכ"ל הרמ"ם ... אבל ... מהרמ"ם חשב שהדוקאט שבוויניציאה הוא, י"ב ג"פ" כמו שהוא דוקאט בפולין, יאפשר שאינו רק ששה"ע עכ"ל הנ"ש. הנה סבר שהרמ"ם אהא לחלוק על שיעור הגהת מרדכי, אבל המעיין בפנים בסדר הדברים יראה שלא לחלוק על ההג"מ בא, אלא על מד"ם שנדול הוא איסר, וכילכהובת בתולה בעיניו 4800 ג"פ, ולה"ס 480 ג"פ (או 240 ג"ר). ולא זכיתי להבין מה הועיל הרב בנ"ש עם, "הואפשר שאינו רק ששה"ע — הא עיקר החשבון של הרמ"ם קאי על הג"פ שמצריכין המד"ם הנ"ל 4800 לכתובה גם 480 לה"ס. ואם חושב את הכתובה ת' וה"ס מ' דוקאט הוא לפי שקאי על דוקאט של זוט"ס שהי' בן י"ב ג"פ, ואם נחשוב את הדוקאט ו' ג"פ התי' הכתיבה למד"ם הנ"ל ת"ת וה"ס פ' דוקאט, אבל גוף השיעור לא ישתנה, דלעולם יהי' להמד"ם הנ"ל 4800 ג"פ לכתובה, 480 ג"פ לה"ס כאמור קו'.

ובחזה"ש העתיק את ההג"מ, ודברי הרמ"ם מלה במלה כמו הנ"ש, וכבר גם הוא כהנ"ש שהדוקאט של הרמ"ם הוא דוקאט וויניציאה וכ' שנפלא פלא והפלא על חשבון הרב וחדשו שלא ידע ביריעה נאמנה שהדוקאט הפולנש היא י"ב ג"פ רק מכה חשבונו כ' כן (אף שמדברי הנ"ש שהי' גם למראה עיניו, נראה שגם הוא ידע מדוקאט כזה) וכי נודק טעות בחשבונו אגב חורפ' עש"ל. ולדעתי לא ירד גם הוא במסכת' לבונה הרמ"ם, והדברים מסתברים כמו שכתבתי. ואני חושד את הרב בחזה"ש (כמו שחשד הוא את הרב בנ"ש) כי לא ראה גוף הגהת הרמ"ם בשעה שכ' זאת, דאלו ראה אותם במקומם לא הי' מקים לכל דבריו כמו שיראה המעיין שם ושם. — וע"ש שכ' שמדברי הרמ"ם נראה שסובר

העתיק דברי החצ"מ שלא כהוגן, ע"כ דבריו שם קשי ההבנה]. והנה החצ"מ עשה חשבונו ע"פ הגרס' שלפנינו, ג" הדרסין למעה, אכן לגרסת הערוך, ב" הדרוסין למעה, ב' הניצין להרס, ע"ע, לא יהי' הניצין א' מתשע ברובע דינר (רק $\frac{1}{6}$), והתהרצ"פ דחה בלאו הכי את דברי החצ"מ. —

ו.

*ווינר. ז"ל הסמ"ע ח"מ סי' פח ס"ק ב', וב' מעין שהוא שלישי הדינר עולה גדול פולנש שהן ח' פעניג ליטוויש והן ג"כ ח' ווינר פעניג שנ"כ ח' עולין על גדול פולנש ומעה אחת היא חצי גדול פולנש שהן ד' פעניג שהן יחד ל"ב פרומות ... נמצא דשיעור פרומה יהי' שמינית מפעניג ווינר וליטוויש. ולפי מה שכתבתי בע' גדול שכונת הסמ"ע לגדול פולנש כבד שהי' שזה לגדול ריינש. אבל הגדול פולנש הקל הי' כחצי גדול ריינש, והי' מעה אחת, א"כ אם גם הגדול פולנש הקל נחלק על ח' פעניג או היתה הפרומה רביעית הפעניג הקל, ואולי מעט פחות מזה. ואפשר שגם הפעניג הווינר הי' לאח"ו קל וגרוע מהראשון, ולא הי' שזה רק כערך ד' פרומות (היינו כפעניג פולנש הקל ועי' תה"ד סי' שמ"ב שמתחלה הי' הווינר ביוקר, ואח"כ נפחתה המטבע והוול הווינר). —

וכזה יתישבו לנו איזה המיהות (א) מה שב' התה"ד סי' קצב הובא ברמ"א יוד"ע סי' רצד סע"ו דמטבע חצי ווינר הוא יותר מש"פ פודין עליו נטע רבעי. והדבר תמוה קצת אם אפשר לפדות בש"פ למה לו חצי ווינר שהוא ד' פרומות? [והש"ך שסבר שכונתו להווינר הכבר שזכר הסמ"ע, באמת עמד בזה, ע"ש], אבל לפי האמור אפשר שכונתו להווינר הקל שהי' שזה פחות מד' פרומות, וא"א הי' לפדות ברבע ווינר (עי' ש"ך שם) כיון דהוא פחות מש"פ, ומה שכ' בסו"ר ר"י שהפרומה אינה מנעת כלל לחצי מחצה ($\frac{1}{4}$) ווינר, אפשר שכ"כ קודם שנפחתה המטבע. — ומדברי הרמ"ם אה"ע סי' כ"ו משמע קצת שלא היתה לפניו הגרסא "לחצי מחצה" אלא "לחצי" לחוד, — כ) מה שב' בהנהות מנהגים של פסחים אות ל"ד שפרומה א' מכ"ד בווינר, והדבר תמוה מאד ואין כל מובן לחשבונו [והחיה"ש רצה להגיה א' מכ"ד כדינר, ופרשו דהיינו דינר מדינה, אבל מי לא ירגיש הזרות בזה, שמחבר אחרון שבא לפרש יתרום כ"כ] דאפשר שגם כונתו לווינר הקל הנ"ל וכי הי' כתוב: א' מכד (= מכארבע) והמדפים העתיק במעות את הקו מסופו לאמצעותו, ומעות ממש כזה קרה ברמ"א יוד"ע סי' קצב סע"ה שהי' כתוב ושיעור ערשה כד' שעורות והדפיסו כ"ד, ותקנו הש"ך שם סק"ו [וממש להיפך קרה בהכלבו דפוס לכוב 1860 אשר לפני, שבסו"ר פ"מ איתא והאוקיא משקלה, "כארבע" פשימים מלגרויש, ואין ספק שצ"ל: "כ"ד" — יאחד שקרא כד' פשמו, "כארבע" — כי כן איתא התם בסו"ר מ"ח, וכך

קדו ודע דגם מה שחשב את הדוקאט הוויניציאה (שהיא חצי דינר או ג' מעה) "ששה גרושין פולנש" דהיינו ג' גרושין ריינש צע"ק, דאפילו למאי דמגדיל הוא את שיעור המעה עד $\frac{1}{2}$ גדול ריינש, לא הי' הדוקאט הוויניציאה, שהוא ג' מעה רק $(\frac{1}{2} \times 3) = 1,5$ גרושין ריינש, או 3 גרושין פולנש, ואין כותב הרב שאפשר שהוא ששה גדולים פולנש? —

כ' שם דעשרה זהב הוא רמז לעשרה זהובים ששוה כל ברכה, וכ"ה בשלחן של ארבע לרבב"ח שער א' ו"ל : שכל ברכה וברכה סמאה ברכות (שאדם סברך בכל יום) שוה עשרה זהובים ויש בזה אסמכתא מן הפסוק כף אחת עשרה זהב, כלומר כל אחת מכ"ף והן סאה ברכות שוה עשרה זהב, וכ"ה בכל בו ס' קח, — ונראה דמפרשים, בשקל"ה הקדש כמו, במשקל"ה הקדש. —

ומימי מחבר ספר האגודה ואילך מצינו בדברי המחברים והוכים מזהובים שונים [אף שכולם נחלקו בשוה על ל' חלקים, ביאורי הגר"א אה"ע ס' סז] מהם זהובי ריינש שהיו בימי מחבר האגודה חמשה בוקוק, ובימי מהרי"ו היו מתחלה ששה בוקוק, ואח"כ עוד יותר מזה (עיין מהרי"ל ס' ע"ו ומהרי"ו ס' י"ד, והאגודה לא נת"י), ובימי הררישה המ"ו והש"ך והח"ס היו זהובים פולנש קלים וגרועים מזהובי ריינש (ומהם שהיו שוים רק כחצי ז"ר), ועוד אחרים (עיין דרישה וח"ט וביאורי הגר"א אה"ע שם, ושוע"ע יוד"ע ס' שח ברו"פ והגהות בנו ומ"ו וש"ך, ועיי' מה שכתבתי בע' גרול). והרמ"א יוד"ע שם כ' וי"א שה"ס הם בערך כ' ז"ר שהם כ' ז"פ, ונסתפקו האתלונים בהכנת דבריו, והאריכו בזה מאד הנ"ש ס' י"ב (המהר"ב שלו לא נת"י), והחזיקו ש"הח"י ס' א, ע"פ מטבעות זמנם אשר עתה נעלם ממנו שיעורם וא"א לי לדקדק בהם, רק במה שנוכל נתכונן.

י"ס דבימי הרמ"א היו הו"ר קלים כו"פ, וזה א"א לקיים דמקור דינו של הרמ"א הוא כמצוין בפסקי מהר"א, ואז עדיין הו"ר כבדים היו (כמו שהבאתי לעיל ממהרי"ו) ובחוקי דעת הל' פדה"ב הביא שחזונו הג' במנ"א הגיה ז"ר שהוא כו"פ אבל בפסקי מהר"א איתא ג"כ כ' ז"ר וקשה לשבש כל הספרים (ולקמן נזכיר שא"א ג"כ להגיה כן), ומוכרחים אנו לאמר כהמ"ו והחזיקו ש"שבימי הרמ"א היו ז"פ כבדים כו"ר, או כהפ"מ או"ח ס' של"ד וכ"ה בחו"י ס' א בשל"ק שבונה הרמ"א שכל ז"ר הוא ב' ז"פ (וכי לפדה"ב בעיני ד' ז"פ).

ואל איזה ז"ר כיון הרמ"א? — לדעת הנ"ש והגר"א כונתו אל זהובי מהרי"ו שהיו ששה בוקוק, ובז"ר הם שליש וקוק, ע"ש בדבריהם. — ואני תמה הא מהרי"ו שמשמו הביא הרמ"א דינו, כ' ששמע כן בשם מהר"י מולא, והוא המהרי"ל קה, וו"ל הד"מ ובפסקי מהר"א ס' מ"ח כ' ושיעור פדה"ב שמעתי שמהר"י מולא שיעור בערך בז"ר וכ"ה במהרי"ל, וכ"כ משמו ביש"ש קירושין פ"א פיסקא נד, וכר"ח פ"ח דבכורות אות כ"ב, וכ"כ הנ"ש בעצמו משמו, וכתבו היש"ש והד"ח שסוים המהרי"ל שכן המסקנא בסמ"ג, והיינו ששיעורו שוה לשיעור הרי"ף ויותר הגאונים שהוא $\frac{7}{8}$ ז"פ וקוק מוקוק הריב"ש, ואפילו טוקוק התשב"ץ הוא עכ"פ $\frac{3}{8}$ ז"פ וקוק (עכ"ז ע' סלע) והוא יותר מן שליש וקוק, ועיי' בד"ח שם שגם הוא תמה על המהרי"ל איך משהו שיעורו לשיעור הגאונים, אך לו קשה אחרת,

והוא

קה) עיין שם הגדולים כערכת גדולים ס' רל"ה. — ומה שסוים בד"מ זכ"ה במהרי"ל (עיין לקמן בפנים), רציל דמה ששמע מהרי"א בשם המהרי"ל כצא גם הוא במהרי"ל, וכ"ה באמת במהג"ה מהרי"ל הל' פדה"ב. —

שסובר כמו שסובר הוא, דהמשערין" כהונת בתולה י' זהובים (אה"ע ס' סז) היינו כתובה דאורייתא, דאי הימא דכונתה לכתובה דרבנן תהי' דאורייתא פ' זהובים, וה"ס ח' זהובים ריינש שהם ט"ז ז"פ (מכוון לחשבון שובר הרמ"ט) עש"ל. ואני איני רואה שום הוכחה לזה, ואדרבה אפשר שיודה, "שלהמשערין" הנ"ל יהי' ט"ז ז"פ שיעור ה"ס, אך לדעתו הוא שיעור גדול מאד ולא קבל כן. (ואפשר שכל עיקר הגהתו לא כ' הרמ"ט אלא להוציא טרעה, המשערין" הנ"ל שלפיהם יחשב הפעניג לפרומה והגרשוין—לאסר). — ואולי כונת החזו"ש דאם הי' מפרש דבריהם כן לא הי' חולק עליהם אחרי שמקור דעתם לדעתו הוא במהרי"ל, ע"ש בפנים. —

ז.

זהב. זהוב, הדינר זהב נקרא לפעמים סתם : זהב או זהוב. דכן איתא בכ"מ פ"ח מ"ח מעשה בצפורי באחד ששבר מרחץ מחכירו ב"ב זהב לשנה דינר זהב לחדש, ובנפרא שם קב, ב אמרו ע"ז ואא"ל ב"ב זהובים לשנה דינר זהב לחדש ..., הרי שזהב וזהוב פירושו דינר זהב. ולדעת המפרש לרה"ב ט—מי, גם זהב הנזכר ההם הוא דינר זהב, וכן וששת אלפים זהב דמל"ב ד-ה ת"י ושתא אלפין דינרין דדהב, ורש"י כ' זהובים—ואולי יהי' פירוש דקרא עשרה זהב משקלם (בראשית כד-כה) עשרה דינרי זהב. ובוזה אתא שפיר מה דאיתא במדרש אגדה : ושני צמידים על ידיה שהן ר"ן, מאתים כנגד כתובת בתולה וחמשים תוספת, והוא דמפרש העשרה זהב י' דינרי זהב שהם $(25 \times 10) = 250$ דינרי כסף. [אכן לדעת אונקלוס ות"י ומ"י (בראשית ודה"י שם ושם) הכונה דקראי לסלעים, וכ"כ הרלב"ג]. גם במל"א י-מו ומל"ב ה-ה כ' רש"י שהזהב דהתם הוא דינר, וכ"כ הרד"ק. אכן על כף אחת עשרה זהב (במדבר ז-יג) כ' רש"י כהרגומו משקל עשר, "שקלי" הקדש היו בה, והנה הא דלא פי' עשרה זהב דכאן משקל י' דינרי זהב הוא משום דאיתא בספרי במדבר פ' ט' ובמדבר פי"ג : היא של זהב ומשקלה של כסף והוכיחו זאת מקרא [ולפ"י יהי' פירוש דקרא כף אחת (של) זהב (משקלה) עשרה (שקל) ומלת זהב אינה לא דינר ולא שקל—אלא תואר המתכת של הכף, וחסר בקרא מלת "שקל" ומובן מאליו כמו שלשים ומאה שם—יג, שחסר שם המשקל ומובן מאליו] אך קשה מנ"ל שהכונה לשקלים דלמא הכונה לדינרין כסף? איברא שרש"י לקמן (ז-פו) הביא בשם הספרי או אינו אלא כף אחת של כסף ומשקלה עשרה שקל זהב, משמע שהמשקל הוא בשקלים, אכן בספרי ומדרש שם סתמא נאמר ומשקלה עשרה של זהב (ואולי הי' לפני רש"י בסו"מ "שקל" במקום "של"). ואחשוב שלישנא דקרא : כפות זהב ... עשרה הכף האחר, "בשקל" הקדש—הכריחו לזה. — אכן דעת בעלי ההוס' שגם זהב דכפות פירושו "דינר זהב" שכן

דכספא- והוא לפ"ו ה' גרה או ה' מעה, ובגמרא נקרא כן גם הדינר בן ו' מעה, כמו ולא תימא מאי סלע ארבע זוזי קדושין יא, ב' ושינ' וכן שם יב, א הא דאוקיר איסור קום עשרים וארבע בזווא, עיש בסוגי' ורשיי'. ויהי' איפוא כמו הסלע, שהתרגום מהרגס בו את השקל בן כ' מעה, ובהלמוד מציינ' בו מטבע בת כ"ד מעה. וכן הוא התקל, ע"ע, ומצינו בכורות נ, א זוז סתם שהוא רק $7/10$ זוז בן ו' מעה, בקירוב, אבל הוא הוספת הגאונים, ע"ע דינר ערבא-. ואם הו' זוז גדול מזוז בן ו' מעה ז- לכאורה אפשר היו לפשוט ממד"ר אסחר פ"ו סופי"ט, דאיהא התם ועשרת אלפים כבר כסף .. א"ל .. כי נפקי ממצרים הוו לחו שית מאה אלפי גובכא, ועל כאו"א יהבינא לך מאה זוזים קז) אחד, דהיינו חמשין שקלים, ע"כ. והרי שקל הוא ד' זוז, וא"כ מאה זוזים הם רק כ"ה שקלים, ואיך יאמר המדרש חמשין שקלים? אלא ע"כ דוזו של המדרש הוא שזה אל ב' זוזים של התרגום הג"ל (או ב' זוזים תלמודים) וע"ע זוז יהודא, - אבל באמת אין כל ראי' מהתם, דהרי מצינו שקל תלמודי שהוא רק ב' זוז ע"ע ושפיר הוין מאה זוזים חמשין שקלים תלמודים, ואפשר שלשקל זה כיוון המדרש. - ואני רואה שזה תלוי בטעם נתינת העשרת אלפים כבר כסף, להחזקוני פ' כי תצא, ולהגהות איז הב"ח מגילה טו, א הם בנגד חמשין חצאי שקלים שרוב ב"א נותנים מן כ' עד ע' שנה, מחצית השקל שנה שנה, איכ חמשין שקלים של המדרש, הם שקלים תלמודים (חצאי שקלי דרש) בני ב' זוז והוון הנזכר במדרש היא $1/4$ סלע (והככרין של המן הן ככרין של חול). אכן דעת רבינו בחיי פ' פקודי וכ"ה במנחת יהודא פ' בחוקותי בשם רי"ח וכ"כ א"ו הגאון מהר"ל מפראג בספרו אור חדש, וקדמם הרוקח הלכות פורים סי' רלה קח), שהם כנגד הערך היותר גדול הנזכר בפרשת ערכין, שהוא נ' שקלי קדש בני ד' זוזים קט) איכ חמשין שקלים של המדרש

והוא דסכר שבז"ר של מהר"ל הם רק 8,5 לומ ושיעור הגאונים הוא לדעתו ה' לומ) מה שבאמת לא קשה לדעת הנ"ש והגר"א שחושבים את הבז"ר עוד יותר מה' לומ קז), אבל קישיתי ודאי קשה, והגדל הקושי' בזכרנו שהרמ"א כותב, כערך בז"ר" טשמע דרי עוד בפחית מזה, - והדבר יותר מפורש בהגה שהובא בי"ש ובדרישה שדי בב' ז"ר פחות שמינית, $(15/8)$ והוא א"כ $(15/8 \times 15/8)$, רק $5/16$ זקוק? ואולי יאמרו שהזקוק של המהר"ל כבר אפילו טשל התשב"ץ, - אבל עפר אני תחת רגלי הנ"ש והגר"א, ואהפלא איך ס"ר כלל לאמר כי שיעור הרמ"א (שהוא שיעורו של המהר"ל) הוא לחשבון זוז' לזקוק, ובדברי מהר"ל סי' ע"ז שזכרתי מכובא שגם ביטוי, כמו בימי מחבר האגודה, היו חמשה ז"ר בזקוק. ותגדל הפליאה על הגר"א שבי' בעצמו שבימי המהר"ל הו' הזקוק חמשה זהובים כמו שכתב בסי' פ' (בשו"ת מהר"ל דפוס מארנאו אשר לפני אין זכר לזה בסי' פ'). אכן גם בני"ש נרשם כן), ושיעור המהר"ל ע"פ האמור הוא $(15/8 \times 1/5) = 3/8$ זקוק ג') אונקיות, והוא מכונן לשיעור הגאונים ע"פ הזקוק של התשב"ץ. - ומעתה זכינו לדון שהזקוק של המהר"ל הוא ח' אונקיות (מאונקיות התשב"ץ, וע"ע לימרא מש"כ בזה. - הוציא לנו מכל האמור, כי שיעור הרמ"א כאן הוא לחשבון ה' ז"ר לזקוק, כמו שהי' בימי האגודה והמהר"ל. ובה הרוחנו להבין דברי קדוש רבנו הרמ"א, אה"ע סי' ס"ו, שב' שיש משערין כתובת בתולה עשרה זהובים, והיינו דחשב ה' זהובים לזקוק, עיין מהר"ל ומפרשים שם. והאחרונים ובתוכם הגר"א תמהו עליו למה עשה חשבונו כאן אצל פרה"ב עפ"ו ה' זהובים לזקוק, ושם אצל כתובה עפ"ה ה' זהובים לזקוק? - כי כפי שכתבתי גם חשבונו כאן הוא עפ"ה ה' זהובים לזקוק, ודבריו מכוונים. והי"ע לכוון את האמת בכל מקום. -

זוז. זוזא. רבע שקל כסף ש"א ט-י, סתורגס זוזו חר

קז) ועיין מה שכתבתי הערה קצב. - קז) בת"ש פ"ג פסק ט' איהא וסכוב שית מאה אלפי זוזי הוין עשרת אלפין ככרין, ולפ"ו יהי' הככר $(600,000/10,000) = 60$ רק ס' זוזי וכבר כזה לא שמענו, אכן ב"ס הוא וצ"ל, שית מאה אלפי זוזי הוין עשרת אלפין ככרין ולפ"ו יהי' הככר $(100 \cdot 60) = 6,000$ זוזי ואם כונתו לזוזים כפולים כאמור להלן בפנים, יהי' הככר $(6000/2) = 3000$ שקלים, והוא כבר של קדש, ואם כונתו לזוזים פשוטים יהי' הככר $(6000/4) = 1500$ שקלים, והוא כבר של חול ע"ע והיינו כחשבון המדרש הנ"ל, וכן הוא גם שם ברישא דקרא: ועל כל חר וחר מנחון, אנא יהיב לך מאה זוז, ועיש פתשגן הכתב, שגם דבריו צריכין תיקון. - קח) ז"ל הרוקח שהמן נתן את העשרת אלפים כבר כנגד הגדול, "שבערכין", (מבן עשרים ו מעל ה), שהוא נ' שקלים שהם ב' מנים קטנים, וק' מנים (קטנים) הם כבר כשתוסף בו השתות (רצ"ל כי מאה מנים, עם שתות ממאה דהיינו עשרים, הוה ק"ב מנים של חול או ס' מנים של קדש, והוא כבר של קדש) נמצא ת"כ (קרי ת"ר) אלף נותנים ו' אלפים כבר (של קדש) ובפ"ו מגילה שם כי שרצה המן ליתן ע' כאו"א דמי כבר של עבר דהוא ל' שקלים או ס' חצאי שקלים ואם ת"ר אלף חצי שקלים עולה למאה כבר של קדש או למאתים של חול יהיו ת"ר אלף ס' חצאי שקלים י"ב אלף כבר (של חול) והמן נתן עשרת אלפים כבר (של חול) לפי שהכבר שלו (שהי' אחרי שהוסיפו בימי יחזקאל על המטבע שתות) הי' $1 \frac{1}{5}$ כבר ושפיר הוי י"ב אלף כבר עש"ל, וסיים שמעא ברוקח, ממש על הדרך שכתב ולא תמה ימין ושמאל, וזהו תימא גדולה, כי באמת הפירושים והשיעורים הרחוקים זכ"ו מאד. - קט) ולהגאון ר"ה אחי הגאון מהר"ל ראיתי דברים תמוהים בזה, כי כ' בספרו אגרת הטוול אות ע' עשרת אלפים, שהמן רצה לתן בעדם, הערך הגדול שבתורה' שהוא נ' שקלים שלמים שהן מאה חצאי שקלים ואם חצי שקל אחד עולה (לת"ר אלפים איש) למאת כבר, איכ מאה חצאי שקלים (לת"ר אלף איש) עולה מאה פעמים מאה כבר שהוא עשרת אלפים כבר, הנה פ"ו כרבב"ח, אכן סיים והוה שפרשו התוס' ואמרו שיתן כל פדיונם דוק וחשכח, עכ"ל (והתוס'), ורצ"ל כל פדיונם של מתצית השקל שנתנו כל ימיהם כי ימי שנתנו בהם שבעים שנה הוציא מהם עשרים שנה שלא נתחייבו בהם הרי ושמעם פעמים מחצית השקל שיעולים ג' פעמים מאה כבר שהוא ה' אלפים וכבר של קדש כפול הי' נמצא ו' אלפים (של המן) של חול, הוא סך השקלים ושת"ר אלף בני) אדם נותנים כל ימי חייהם, והמן רצה לקנותם ולטול כל גופם עכ"ל אגרת הטוול, ובה ממש כי לאהר זמן בספרו ספר החיים פ"ז, וק"ב שבספר הטוול כי ששמע כן, ובספרו השני כי שהשיב הוא כן לשואל), וזה תימא כי פתה בטעם רבב"ח וסיים בטעם החזקוני וקרב בזרוע דברים הרחוקים זמ"ו. -

המדרש הם שקלי הקדש בני די זוז, והזוז של המדרש הוא כבי זוזים הלמודים (והככרין של המן הן ככרין של קדש, ע"ע). - והמה"כ הביא מעמי של רבב"ח, ואח"כ כי ומצאתי שזוזים הכתובים פה הם דינרין, כי השקל ב' דינרין עכ"ל, ולא אדע לכונן דבריו. ואם אין כאן טהדיפ (וצ"ל שזוזים הכתובים פה הם ב' דינרין, כי השקל - של קדש - ד' דינרין) אז עכ"ח מי שבי בן סיכר כהחוקוני, והרב במכ"ת לא הרגיש בזה. ובהנהגות רבי'ס מגילה שם כי גם הוא שהני שקלים של המדרש הם כנגד ערך נ' שקלים מכן כי עד כן סי' שבפרשת ערכין. משמע שסיכר שהשקלים של המדרש הם שקלים דאורייתא בני ד' דינרין בבית"כ, ולא נתעורר על מה שהערותי. -

ומצינו במשנה זו שהוא שמינית דינר צורי - דהיינו, (למד"ס שר"צ הוא 96 ג"ש), $12 = \frac{96}{8}$ ג"ש (ור"ע, אף שחושב את הד"צ צ"ו ג"ש, כי שדינר מדינה הוא כ"ב ג"ש, והוא טהדיפ רמוכת) קט"ו, כי על הא שאמרו בכתובות פ"ה מ"ה המשרה את אשהו נוהן לה כלים של נ' זוז, וכן על הא שאמרו שם פ"ו מ"ד המשיא את בתו סתם לא יפחור לה מני זוז, אמר אביו שם סה, ב, וס"א נ' זוז פשיטו, ע"ע. - וכן מתניתן (פאה פ"ח מ"ה) דמי שיש לו ר' זוז לא יטול לקש"פ ומעש"ע, ומתניתין (שם מ"ט) דמי שיש לו נ' זוז ונ"ג בהם הרי זה לא יטול, פ"י ההוי"ט דהיינו זוזי פשיטו והוכיח זאת מכתובות סה, ב. - עיין בדבריו כאן ד"ה זו וכתובות פ"ה מ"ח ד"ה נ' זוזי, ומהר"ש משמע לכאורה דמפרש המשניות דפאה בזוזי צורי, דכ"כ על מ"ט בטעמא דמארים זוז בזה"ל: שהוא שיעור הוצאתו במזונות ומלבושים, וכן במשרה את אשהו ע"י שלישי הנן בפאע"פ שנוהן. לה שני קבוס חטים בכל שבוע והוא שלישי דינר שעולה ל"ז דינר לשנה וכדים של חמשים זוז וג' זוג מנעלים ושאר פירות ויכול לעלות למאה זוז והני מאתים זוז דהכא היינו לו ולאשתו, ומיהו לא יתכן דגבי קופה ותמחוי לא כ"ל אשתו בהדי' עכ"ל. והנה חשבון שלישי דינר לשני קבין, או י"ז לשנה, הוא עפ"ח ד' סאין בסלע (שם מ"ו) אשר פרשו כל המפרשים דהיינו סלע צורי (יכדמשמע טלשון ככר בפונדיון, שלא מצינו בשום מקום פונדיון מדינה). והוי הי"ז דינר לבד $(17 \times 8) = 136$ זוז מדינה, ואיך כותב שעם הני זוז והמנעלים ועוד לא יעלו אלא למאה זוז? ושמי"ט דמאה זוז ומארים זוז שוכר (דהיינו ר' זוז

דמתניתן) הם ג"כ צורי ק"ו וכן נראה מדברי מהר"ם מרוט"ב דפוס לבוב סי' קל שכ"ו לפי הענין אפילו מי שיש לו חצי רביע צרוף ק"ו חייב לתת מס דהא ה"ו מי שיש לו ר' זוז לא יטול לקש"פ וכו' ומסתמא מ. שפורעים הקהל כיוצא בו ... מיהו לפני רבותי ראיתי שפחות מוקוק פוטרים ממס .. ושמא הטעם דבימינו המשא והמתן בוקוק כמו בימיהם בר' זוז (והמ"ל אות מ' הגיה ר' זוז) דאע"פ שחוקין זה מזה דהא קצ"ב פרוטות בדינר מ"ט הכל לפי השעה ע"כ, הרי שחושב את הזוזים דמתניתן לדינרין בני קצ"ב פרוטות, דהיינו דינרים צורים. - בכ"ז קשה לי קצת לשון ה"ש, דמתחלה נוהן מעם לשיעור הר' זוז בלשון מוחלט וכדבר פשוט, ואח"כ כותב ומיהו לא יתכן, גם מלשנא דמתניתן משמע דקאי על סתם אדם שאין לו אשה ובנים (וכן כפה"ג, הבין מהר"ם מרוט"ב את משנהנו, דכ"י שם להלן: והא קמן יש ב"א שיש להם זוקק ועוד מקבלי צדקה, וכ"כ אדם שיש לו טיפול (אשה ובנים), משמע דלכל גלגלת משערין ד' זוז אפילו בימיהם. (והמ"ל בהנהגות אות מ' כי ל"י בונהו, ול"ג דפ"ס איכא הכא וצ"ל: דמשמע דלכל גלגלת משערין ר' (או נ', עיין הערה ק"ו) זוז - והוא כמו שכתבתי), ע"כ לולא מסתפינא הייתי אומר שמן, ויכול לעלות עד סוף הענין, הוא הנה מאיזה תלמיד טועה שלא הבין כונת הר"ש, וסבר שמפרש למתניתן בזוזי צורי, לכן פ"י מה שפ"י והקשה מה שהקשה, ובאמת כונת הר"ש שכ"ז עולה למאתים זוז מדינה, וכי הר' זוז דמתניתן הם ג"כ של מדינה ולאחד, (ולא הביא מתניתן דהמשרה רק לראי' על חשבונו שר' זוז מדינה הוא ערך ההוצאה לשנה לאדם אחד). ובתוס' א"ש שם הביא מהלח"מ בזה"ל: ר' זוז דהיינו דינר כדמוכח מפ"י רש"י ב"ק דף לו .. וכ"כ דחשיב התם לסלע מדינה פלגא דזוזא וסלע שמינית שבסלע צורי וסלע צורי ד' דינרין ... נמצא דזוז היינו דינר ק"ו, וכן מבואר בערוך ע' זוז בהדיא, - ומכל דבריו נראה שסיכר גם הוא דזוזים דהכא הם דינרין צורי, והפלא שלא שם עין להוכחת התוי"ט שזכרתי לעיל. -

ובפ"י המשי' להר"ם פאה פ"ח מ"ה כי שהדינר (צורי) ששה זוזים בזוזי זמנס, ומשקל הזוז מהם מ"ז ג"ש (וכעין זה כי בדמאי פ"ב מ"ח) וכ"כ שם מ"ו וסלע ד' דינרין והדינר ר' זוזים ויהי' צירוף סלע כ"ד זוזים עכ"ל. וכפי המבואר בע' דינר ומעה הזוזים הג"ל מעוה הן

ומצינו במשנה זו שהוא שמינית דינר צורי - דהיינו, (למד"ס שר"צ הוא 96 ג"ש), $12 = \frac{96}{8}$ ג"ש (ור"ע, אף שחושב את הד"צ צ"ו ג"ש, כי שדינר מדינה הוא כ"ב ג"ש, והוא טהדיפ רמוכת) קט"ו, כי על הא שאמרו בכתובות פ"ה מ"ה המשרה את אשהו נוהן לה כלים של נ' זוז, וכן על הא שאמרו שם פ"ו מ"ד המשיא את בתו סתם לא יפחור לה מני זוז, אמר אביו שם סה, ב, וס"א נ' זוז פשיטו, ע"ע. - וכן מתניתן (פאה פ"ח מ"ה) דמי שיש לו ר' זוז לא יטול לקש"פ ומעש"ע, ומתניתין (שם מ"ט) דמי שיש לו נ' זוז ונ"ג בהם הרי זה לא יטול, פ"י ההוי"ט דהיינו זוזי פשיטו והוכיח זאת מכתובות סה, ב. - עיין בדבריו כאן ד"ה זו וכתובות פ"ה מ"ח ד"ה נ' זוזי, ומהר"ש משמע לכאורה דמפרש המשניות דפאה בזוזי צורי, דכ"כ על מ"ט בטעמא דמארים זוז בזה"ל: שהוא שיעור הוצאתו במזונות ומלבושים, וכן במשרה את אשהו ע"י שלישי הנן בפאע"פ שנוהן. לה שני קבוס חטים בכל שבוע והוא שלישי דינר שעולה ל"ז דינר לשנה וכדים של חמשים זוז וג' זוג מנעלים ושאר פירות ויכול לעלות למאה זוז והני מאתים זוז דהכא היינו לו ולאשתו, ומיהו לא יתכן דגבי קופה ותמחוי לא כ"ל אשתו בהדי' עכ"ל. והנה חשבון שלישי דינר לשני קבין, או י"ז לשנה, הוא עפ"ח ד' סאין בסלע (שם מ"ו) אשר פרשו כל המפרשים דהיינו סלע צורי (יכדמשמע טלשון ככר בפונדיון, שלא מצינו בשום מקום פונדיון מדינה). והוי הי"ז דינר לבד $(17 \times 8) = 136$ זוז מדינה, ואיך כותב שעם הני זוז והמנעלים ועוד לא יעלו אלא למאה זוז? ושמי"ט דמאה זוז ומארים זוז שוכר (דהיינו ר' זוז

קט"ו) וע"ש בדבריו ר"ע שנתן, כלל בדבר במקום שבא במשנה או בנכרא זוז (בלא אלה בסוף) יורה על זוז מדינה ובמקום שבא זוזא (בלאף בסוף) יורה על זוז צורי. - ודע שגם בתפ"י כתובות פ"ה אות פ"א כ', שכל זוז שבש"ס" הוא דינר מדינה - אבל מסתמא אם כוון לחלוק זה. - ק"ו והתימא על הרב במ"ש שכ"י על ר' זוז שהם זוזי מדינה, ובכ"ז העתיק דברי הר"ש כמו שהם, ולא נתעורר על הסתירה אשר בזה. - ק"ו דברי המהר"ם צריכין לומר, דהא צרוף (מארק). הוא ח' אונקיות שהם, אפילו לחשבונו שחושב חצי אונקיא לסלע, רק מ"ו סלעים או כ"ד דינר, ואפילו נימא שק' דינר הם י"ב אונקיות (עכ"ז ע' סלע) עדיין לא יהי' הזקוק רק $66 \frac{2}{3}$ דינר, ואיך יאמר שבחצי רביע $(\frac{1}{8})$ צרוף. הוה כר' דינר (או אפילו נ' - עיין לקמן בפנים) ? - וג"ל שמי"ט יש כאן וצ"ל חצי ורביע $(\frac{3}{4})$ צרוף, דהיינו $(66 \frac{2}{3} \times \frac{3}{4})$ ג' דינר, וכי במקום ד' (שהגיה המ"ל: ר') צ"ל ג' והיינו דקאי אנומא ונתן (וכמו שכ' להלן מפורש דבימינו, המשא ומתן) - וכן משמע קצת ממלת, "וכו" שכתב אחרי הסלות לקש"פ שאמתניתן הבאה קא כמד' דבני זוז לא יטול, והה"ד רחייב בכס, לדעתו. - ק"י"י) לא אדע למה לו לכל זה, ולא זכר מה שכ' התוי"ט בעצמו בס"ו מ"ו ר"ה העומר, דזוז ודינר חד הוא, אלא שסובר, ע"פ הוכחתו, דכאן הוא זוז מדינה, כמו שכתבתי לעיל בפנים. -

כי אמאתים זוו דמשנה דפאה הנ"ל, כל זוו מעה כרמב"ם כאן (וכ"כ דמאי פ"ב אות לב: ומעה זוו, דמתניתין שוין). ולפי מה שכתבתי ומה שכי' התשב"ץ אין הרבר כן, גם סוהר למה שכי' בעצמו בכתובות פ"ב, "שכל זוו שבש"ס" הוא דינר מדינה $\frac{3}{4}$ מעה — ועיין הערה קט"ו.

והנה זכרתי לעיל שהמחברים קורין זוו למטבעות שונות והרמב"ם קורא כן גם לדרהם בן ס"ד ג"ש דהיינו $\frac{2}{9}$ זוו צורי (עיין הערה קיא, וריח) ונ"ל שכן קורא אותה גם רש"פ, דהנה בעי' לוג כי' שהוא ק' זוו שהם י' אונקיות, נמצא הזוו 0.1 אונקיא, אכן בעי' שקל כי' ששקל הקדש ($\frac{31}{8} = 3.875$ דינר) משקלו חצי אונקיא איב הדינר (או זוו צורי) הוא $0.15 = (\frac{31}{8} : 0.5)$ אונקיא ז אלא שמי"ם שכונתו כאן לדרהם $\frac{2}{9}$ זוו צורי, (כי כן $0.15 \times \frac{2}{9} = 0.033$). ונ"ל עוד דגם כסה"ש לריא, קורא את הדרהמים הללו — זווים, דכפי מה שכי' הרש"פ בהקדמת ספרו הוא הולך בעקבות ריא, ג, ואם הוא חושב את הלוג ק' דרהמים מסתבר שגם מה שכי' ריא, ג בעי' לוג שהוא ק' זוו רצ"ל דרהמים. ומעשה כל הזווים שזכר ריא, ג (ע' איפה, בת, הין, חמר, סאה ועוד) כולם דרהמים הם, וישתוו כולם לשיעורי רש"פ בערכים אלו, וכן הוא כל השיעורים הללו אצל רי"ע. — ועיין אצל רי"ע שם שקורא לדרהם הגדול הנ"ל בן ס"ד ג"ש דרהם כ"יל, וע"ע דינר ערבא שהבאתי ע"פ הר"ם בשם ספר העתים שהרי"ף כי' בתשובה: הקב הוא ד' מאות זוו כ"יל. אשר אפשר שכונתו לדרהם הלוי. ועיין במדרש שכל טוב פ' בשלח שכי': וק' דינרין הרי הן ... קמ"ד (ז"ז) כ"יל, נמצא, שהזוו כ"יל קרוב, לדרהם כ"יל — אלא שהמלה, "זוו" בשכל טוב היא הוספת המ"ל, ומי יודע איזה מלה היתה כתובה שם לפניו. —

זווא חוורא, לאשהא בת יומא לישקל זווא חוורא שבת ס"ב, פ"י הערוך זוו של כסף צרוף, ורש"י כי' כסף צרוף וחדש. משמע דהיינו סתם דינר תלמודי. ובה"ג קורא זווא חוורא לדינר ערבא, עיין הערה צד.

זווא מכא, מאן דעבד מלתא, ולא אפשר לו, לישקל זווא מכא שבת קכ"א, הוה ל"י זווא מכא ב"ק לו, א. רש"י פ"י זוו רע ופחתה שאינו יוצא בהוצאה, והערוך כי' זוו מעוך, שנתמעך מטבע הצורה, ונראה כאסימון

ק"י"י) לא אדע למה שבק קמאי פ"י הר"ם למשנה ה, ומקשה על פ"י למשנה ז' — ובפרט לפי מה שכתבתי לקמן אך מהתם קשה. — (קיא) ואף כי בספרו היר' בכורים פ"ו הל"ז קורא, זוו מצרי' לר' מעה, ע"ש בפנים וכ"מ? — לא קשה, דכן קורא התשב"ץ שם זוו למטבעות שונות בשוים ומשקלם, וז"ל הרמב"ם פ"י דהל' אישות: והדינר הוא הנקרא זוו בכל מקום בין שהיה מ"מ"ם בין שהיה מטבע של אותם הומים — וע"ע דרהם ודרכמון שכן קורא גם בשם למטבעות שונות. — קי"ב נראה שכונתו בזוו מצרי' לדברי הרמב"ם תה"ל בכורים, שזכרתי בהערה הקודמת. (קי"ג) ציינתי לדפוס ווילנא הנ"ל, כי בדפוס ווארשא שנת ברכותי איתא אמאתים זוו ועוד כלומר עוד כמ"ש הרמב"ם, והדברים כפ"ה"ג משוברים, וראיתי בתפי"ע הנדפס מתדש שעמד על דברי התפי"ש הנ"ל מדפוס ווארשא וכ': מלתא חרתא והוא תכונה מאד, ומה שכי' בשם הרמב"ם כאן במח"כ שנה בזה, כעת ראינו במ"ש חדשם שהגיהו: כל זוו הוא כעה ע"ש ולא אדע מנ"ל הא. ובכ"מ בש"ס שמוזכר זוו הוא או צורי או מדיני, וע"י מ"ש בתפי"ש כתובות פ"ה אות סא, ופ"ו אות כד, ע"ל התפי"ע. והנה דברי התפי"ש בכתובות פ"ו אינם ענין לכאן דהתם דינר קא מפרש ולא זוו, ומה שציין לפ"ה שם כי' התפי"ש שהוא רק מדיני, ולא צורי. בכ"ז צדק התפי"ע בציון זה האחרון דעכ"פ יצא לנו שם מפורש מדברי התפי"ש שאינו מעה, וכמו שהערתו בפנים. —

הן, וכ"כ התו"ם (ברמאי שם) וז"ל זוו שכי' הר"ם רצ"ל מעה. וע"ש שס"ים: כמ"ש במ"י פ"ו דפאה. — ולא אדע כונתו כי לא מצאתי שם רמז לזה לא בדבריו ולא בדברי הר"ם, כן לא אדע מה שכי' ע"ז ברליצ וז"ל עיין תו"ם פאה פ"ה מ"ה ד"ה הסר דינר ע"כ, דמה שכי' שם אינו ענין לכאן. והנה נעלם ממני אם גם בנוסח הערבי איתא זווים זוו, או שרק המעתיק קורא להמעה כן עכ"פ אין ספק לדעתי שלא כווננו לזוו תלמודי (שהוא לעולם או זוו צורי או זוו מדינה, אך לא מעה), אלא שכן נקראת המעה במ"ז של הר"ם או של המעתיק — ועיין הרגום הסורי שמות ל—יג שעשרים גרה דקרא הרגם עשרים זווין, — וכמ"ש פאה פ"ה מ"ז הביא את דברי הר"ם דמשנה היא הנזכרים לעיל, וכי עליהם: משמע דלית ל"י דינר זוו הכל חד, אלא נדמ"ל דזוו ומעה הכל חד. והקשה עליו כמה שמצא לו בא"מ שזווים הם דינרין, עש"ל ק"י"י. ועיין ד"ח נדה פ"י אות מ"ז שגם הוא הבין דברי הר"ם כהמ"ש — ומה דה"י קשה לו עליו מהא דבקרובין דף יב קורא לדינר זוו תריץ דזוו לחוד (שהוא דינר צורי או מדינה) וזווי לחוד (שהן מעות) עש"ל. אבל לא אדע איך אפשר לחלק כן אם בפ"י הר"ם במקומות הנזכרים קורא להמעה גם זווים גם זוו — ע"כ מסתבר כמו שכתבתי.

והעומד לנגדי לכאורה היא מה שכי' בפ"י הר"ם פאה פ"ה מ"ה שהדינר ששה זווים מווי, ומנס' שמשמע דאזווים הקודמים לו (התלמודים) קאי, אבל לדעתי מ"ם היא וצ"ל, זמננו — שוב בא לדידי התשב"ץ וראיתי לו ח"ג על"ז שכי': בפ"ה דפאה בפ"י המש' כי' כי' הדינר משקלו ו' זווים, מווי מצרים משקל כאו"א מ"ז ג"ש, וא"כ זהו הזוו שלנו עכ"ל. הרי דגם הוא הבין דאין כונת דר"ם לזוו תלמודי אלא לזוו מצרי (ואולי היתה מפורשת הגרסא כן בדברי הר"ם קיא) וכי גם במקומו של התשב"ץ ה"י זוו בזה. —

ובמ"כ המ"ש (העתיק לי דבריו הרב הגר"ח שליט"א), עירובין פ"א ה"ב רצה מתחלה לאמר שזווי הירושי הן מעין, ומשמע שם שסבר גם הוא שכונת הר"ם לזווים תלמודים ע"ש בפנים, אכן ממה שס"ים דיש זוו, "בלשון רבינו" (הר"ם) שהוא מעה ויש זוו שהוא דינר צורי, ויש זוו מצרי קי"ב י"ל שמורה שאין בתלמוד זכר לזוו שהוא מעה. ובתפי"ע (ווילנא תרמו) קי"ג

„סלע יהודא“ „סלע גליל“ „זון יהודא“ ו„זון גליל“ רק לענין משקל (משקל עשר זון... משקל חמש סלעים... וכדומה) ולא לענין שוים, ומהא שנסתפקו בגמרא רק אי סלע צורי הנן, או סלע מדינה הנן (ע"ע סלע צורי) ולא מצינו שיסתפקו אי סלע יהודא תנן או סלע גלילי תנן, משמע קצה דלא היו הסלעים והזווים הללו מסבעות, אלא משקולות לחד ועיין רש"י כתובות שם שבי: משקל של יהודא כפלים בשל גליל. - או שאף ע"פ שהיו מסבעות משונים במשקלם בכ"ז היו שוים במחירם, נוכחן שהי' אחד כסף נקי, והשני כסף סיגים) ועדיין הדבר צריך הלאמר.

זון מדינה. ע"ע זון.

זון פשיט. אמר אב"י חמשים זווים פשיט, כתובות סה,ב, סו,א ע"ש ברש"י, ועי' זווים, - והוא זון מדינה.

זין. כמה יהא בו ויהא אוסר עשר זון ביהודא שהן עשר סלעים בגליל תו"כ שמיני פ"ד, גרב שמחויק סאתים ויש בו משקל עשרה זון ביהודא שרן עשר סלעים בגליל תוספתא הרומות פ"י ס"ח. והנוסחאות הנזכרות א"א לקיימן, כי עשר זון ביהודא הוא רק חמש סלעים בגליל, ע"ע זון יהודא, ולכן רבים הגיהו במקום „עשר סלעים“ „חמש סלעים“ - והראב"ד כפי' לתו"כ גירס: עשר' זין ביהודא שהן עשר סלעים בגליל, וכ' והוא משקל ידוע כמו מרמא ואויזא ע"כ. ונראה שבנתנו בזה להנצל מהקוש' האמורה, וכי זין שוה במשקלו לב' זון יהודא, וחשבון הספרא והתוספתא מכוון [אלא שצ"ע, כמה הוא לדעתו זון יהודא? - והנה בירוש' תרומות פ"י ה"ה, הובא כפי' הראב"ד התם איתא כמה סאתה עכבא כ"ד לוגין וכמה לוגא עכיד הרתין ליטרין וכמה ליטרא עכבא מאה זינין נמצא כל זין זין א' מתשע מאות וששים קיד) הרי דליטרא הוא מאה זינין יהודא (כמפורש שם בפנים) או 200 זון יהודא. ואי נימא שסובר דזון גליל הוא זון צורי וזון יהודא הוא חצי סלע א"כ יהי' משקל הליטרא דהתם 400 זון צורי ע"ע רישל והערה קעב, אכן אפשר שסובר שזון יהודא היא זון צורי, ויהי' לדעתו שיעור הליטרא דהתם 200 זון צורי ע"ע מנה, ואם יסובר דזון יהודא הוא זון מדינה דהיינו 1/8 זון צורי (ולית לי' הא דהרמב"ם שהי' בו ז' חלקים נחשה, ע"ע איסר) תהי' הליטרא דהתם כ"ה זון צורי או 1/4 מנה, וכזה אתא שפיר כפשוט' נוסח הירוש' כתובות פ"ה מ"ה מנה ארבע רישלין (= ליטרין), ע"ע רישל, דכונתו לרישלין קמנים הללו בני כ"ה זון דהוי ד' מהן (- 100 זון) מנה

כאסימון, עכ"פ אין „מכא“ שם לווי לאיזה זון מיוחד, רק מציין זון רע איזה שיהי'.

זון יהודא. משקל עשר זון ביהודא שהן חמש סלעים (כ' זון) בגליל, הרומות פ"י ס"ח, נמצא שמשמע יהודא גדולה פי שנים ממשמע גליל וכו"ה בכתובות פ"ה מ"ט, משקל חמש סלעים.. ביהודה, שהן עשר סלעים בגליל, או משקל עשר סלעים... ביהודה שהן עשרים סלעים בגליל) אך לא נתבאר שיעור כאו"א. והתורה"ש, כדי ליישב קושיא אחת שהי' קשה לו על הרמב"ם, רצה לומר שזון גליל הוא זון מדינה 1/8 זון צורי, וזון יהודא שהוא כב' זווים גליל, הוא 1/4 זון צורי, עש"ל, אבל מלבד שבעצמו ראה שלא הועיל בזה לקושתו כלום, ומלבד מה שהקשתו אני עליו (ע"ע ליטרא) לדעתי ברור שלכה"פ הרמב"ם, שאליכ"ו קאי התורה"ש, סובר שזון יהודא הוא צ"ו ג"ש, והסלע שפ"ד ג"ש, דהיינו כמשקל מטבע צורי, דהרי כללא כיוול בהל' עירובין פ"א ה"ב, רדינר האמור בכל מקום הוא צ"ו ג"ש, והסלע (שפ"ד ג"ש) די זווים, ובהל' בכורים פ"ט הל"טו' כ' לא יתן לכאו"א פחות מזה סלעים, ועכ"ח כונתו לפי האמור לסלעי צורי בני שפ"ד ג"ש, ומקורו הוא מתניתן חולין פ"א מ"ב שנותנים לו (לכהן) חמש סלעים ביהודא ע"פ פירוש הגמרא שם קל"ב הרי שסובר שסלע יהודא הוא סלע צורי, והה"ד לזון יהודא שהוא זון צורי, וכ"כ המעי"ט ברכות פ"ג אות כ', ומעתה ידענו שמשקל סלע גלילי הוא כחצי סלע צורי (= קצ"ב ג"ש) וזון גלילי כחצי זון צורי (= מ"ח ג"ש).

וראיתו ברה"ר שוירי המדות אות ה' שרצה להוכיח כן מפ"י המש' להר"ם וז"ל: אבל מחולין רפרה"ג, אהא דוכמה נוהגים לו משקל חמש סלעים ביהודא שהם עשרה סלעים בגליל כ' הר"ם וכבר בארנו שמשקל הסלע כ"ד דרכמונים, שמשקל באו"א מהם מ"ו ג"ש, הרי שסלעי יהודא הם סלעי צורי... ע"ש היטב כי הדברים ברורים עכ"ל ברה"ר. ולא הכנתי ראיתו ודבריו הברורים הא שם נזכרו גם סלעי גליל, ומנ"ל דסלעי יהודא קא מפרש. אולי סלע גליל מפרש? - אכן ראיתו, כמדומה לי, אלימתא היא. - וכ"ז להרמב"ם, אבל להר"ש, אפשר, שסלע צורי הוא סלע גלילי, וכן זון גלילי הוא זון צורי ויהי' משקל זון יהודא כמשקל חצי סלע צורי, ע"ע מנה, וכבר זכרתי בע' זון שאפשר שזוכר זון כזה (השוה לחצי סלע) במדרש. -

וראיתו להעיר כאן, דמהא דלא מצינו הלשון

קיד) הפ"ט נתקשה בפ"י הירוש' הלז, דלפי האמור שם יהי' בסאתים 9600 זין וכי פ סאה 24 לוג 2 ליטרא 100 זין... 9600) ואיך אמרו שכל זין זין הוא א' מתשע מאות וששים (= 1/960)? ולכן הגיה ליטרא עכבא מאה זווין, והגיה בסופא הגרסא דכל זין זווין א' מתשע מאות וששים, ודעתו שזין הוא עשרה זווים ע"ש, אבל במח"כ לא כוון יפה בהכנת הדברים, דהרי הירוש' קאי על מתניתן שאמרה כל גרב... אם יש בו משקל עשרה זון (או זין) דע"ז אמרו דכל זין זין מתעשרה זינין תיכל הוא 1/960 מהסאתים שנזכר, (כי 10 x 960 = 9600), וז"ל הרשב"א סו' רפ"א, ולשוון הירוש'... והנה חשבון זה לפניך... נמצא גרב ש' סאתים עושה תשע אלפים ות"ד זון, חלקם לעשרה זווים (דמתניתן) נמצא מתק"ס לכל זון זון, עכ"ל, ועיין ר"ש ותו"ט שהי' כתוב בדבריהם נמצא כל זון זון א' מתק"ס והמגיהים הגיהו והוסיפו בסוגר ועיירתו זון הגה שלא לצורך.

מנה אחת (שהוא ג"כ 100 זוז) . — ואפשר שיסבור שזוז גלילי הוא זוז מדינה וזוז יהודא $\frac{1}{4}$ זוז צורי , ותהי' הליטרא דהתם $(\frac{200}{4}) = 50$ זוז צורי , והלוג (= 2 ליטרא) = 100 זוז צורי, והוא שיעור הלוג לדעת הרבה גאונים, ע"ע]. אכן במלאכת שלמה , אחרי שהביא דהראב"ד גורס זין וכי כן מצא כתוב הר"י בכל הספרים, כ' בזה"ל, וכ' הרש"ש ז"ל ואית דגרסי עשרה זוז והכל עולה למעס אחד, דעשרה זוז הם שני סלעים וחצי ... והוא חמש סלעים בגליל ... ע"ש. נראה שסובר דלהראב"ד הוה הזין שוה להזוז , וכאמת כן נס דעת הערוך שכ' ע' למר : הוא זין , הוא דינר , הוא זוז , אבל לפי הגרסא אשר לפנינו בהראב"ד, עשרה זין ביהודא שהן עשר סלעים בגליל" או אפשר לומר כן , כאמור, --- ואולי היתה לפניו הגרס' בדברי הראב"ד , שהן חמש סלעים בגליל ... כנוסחא דמהניתי (וכאמת דברי הראב"ד שם בכלל, כפה"נ, משובשים היו בכ"י ובדפוס, ואין כאן המקום להאריך בזה) .

זיר . ובמשורה זו זיר הגדול , וז"א זו קיסית קמנה , ספרא קדושים פ"ח — לדעת הח' הרצ"פ היא מלע"ר , ופירושה מלא הכף (האנרפאלל) , וכן כל"ס זורא פ' מלא הכף , ודעת החצ"מ שהוא מל"ר Seria מין כלי לזין ושמן , ומלשון זו זיר הגדול , נראה שהיו ב' זירים גדול וקטן , אך אפשר שנקרא הזיר „גדול" בנגוד להקושת שהיתה „קמנה" ממנו, וכן נקראה הקושת „קמנה" בנגוד להזיר שהי' גדול ממנה , וע"ע וע' משורה . —

זית . שיעור כזית נזכר כ"פ במו"ג , ואמר ריב"ח , ברכות מא, ב ארץ זית שמן, ארץ שרוב שיעוריו כזיתים (אכילה חלב דם נו"פ, רש"י, ועיין עירובין ד, ב ורש"י שם) ואיתה כלים פ"ז מ"ח, והובא ברכות למ"א בשל"ק: כזית שאמרו לא גדול ולא קטן אלא בינוני ומדברי אב"י ברכות סט, ב שאמר דלכן לר"מ מומנים על כזית, ולר"י, על כביצה, משום דלר"מ די בשיעור אכילה ולר"י בעינן אכילה שיש בה שביעה , מבואר שביצה גדולה מוית קטן וכבר הבאתי בע' גרוגרת סה שאמרו (יומא פ, א) דאין ביה"ב מחזיק יותר מביצה, ומה שאמרו (כריתות יד, א) דאין ביה"ב מחזיק יותר מב' זיתים, הרי דביצה גדולה מוית, ודעת התוס' שזית הוא חצי ביצה בקליפתה, ולדעת הרמב"ם הוא פחות משליש ויותר מרביע ביצה , עכ"ז שם, ולדעת הוהר (לפי מה שכ' בשמו הגר"א כפירושו למשלו בכ"מ) היא $\frac{8}{10}$ ביצה [ואולי כן גם דעת הרמב"ם — אחרי שהשיעור הלז הוא פחות משליש ויותר מרביע , וכרי

למעט במחלוקת — ואחרי שלהרמב"ם הגרוגרת היא $\frac{1}{8}$ ביצה, יהי' הוית $\frac{1}{10}$ גרוגרת , וכן סיים הגר"א שהוית פחות מגרוגרת בחלק עשירית רצ"ל בחלק עשירית גרוגרת — ובדה"ד הביא דברי הגר"א וכ' דלהגר"א זית קטן מגרוגרת בחלק עשירית זית , ויהי' לדעתו הוית 0,833 גרוגרת , והוא מעוה דמוכח בהבנת דברי הגר"א קטן], ובמשמרת הבית, בית א' שער א', איהא דעשר רביעות שהם מ"ו ביצים הם הרבה יותר מס' ויתים וזה פלא דלא מבני לדעת התוס', אלא אפילו לדעת הוהר , שמקטין את שיעור הוית עד $\frac{8}{10}$ ביצה עכ"פ לא יהי' במ"ז ביצים רק $(15 \times \frac{10}{8})$ נ' זיתים, ולא שיהי' יותר מס', ואפילו נימא שדעת הרשב"א שהוית קטן מן $\frac{8}{10}$ ביצה בקליפתה, עכ"פ הוא גדול מרביעית ביצה בקליפתה , (כמבואר בענין גרוגרת) או כי $\frac{1}{4}$ רק ס' זיתים פחות משהו (לכה"פ) , ואיך יאמר הרשב"א שהם יותר מס' , וכבר עמד בזה בקצרה בשו"ה בית אפרים יוד"ע סי' ל"ו , ובכח"ס סי' קלו כ' ח"א להרץ שיסבור כהרמב"ם שביצה קלופה שוה לג' גרוגרת , ואי"כ ביצה בקליפתה שהיא $\frac{4}{8}$ ביצה קלופה שוה אל ד' גרוגרת ומ"ז ביצים הם ס' גרוגרת , ואחרי שגרוגרת גדולה מוית יהי' במ"ז ביצים יותר מס' זיתים ע"ש בפנים , כי אין הספר לפני עוד , ודבריו תמוהים דלפי חשבוננו יחזיק ביה"ב ג' גרוגרות ואיך אמרו דאינו מחזיק אפילו ג' זיתים ? — והרמב"ם לא הוה עכ"פ ג' גרוגרת אלא לביצה בקליפתה . עיי' כ"ז ע' גרוגרת — . ע"כ אם לא נסכים להבא"פ ששעות נפל בדברי הרשב"א , עלינו לומר שדעתו דקליפת הביצה היא יותר מן $\frac{1}{4}$ ביצה בקליפתה וע"ה הערה סג שלדעת הרמ"א בשם הגר"א היא באמת $\frac{1}{3}$ מכל הביצה) . ולכן אף שבביצה קלופה ליבא רק ג' זיתים פחות מעט , בכ"ז בביצה שלמה בקליפתה איבא ד' זיתים ועוד מעט יותר . (וזית הוא פחות מרבע ביצה), ושפיר הוה במ"ז ביצים יותר מס' זיתים . —

זקוק, את המשקל מארק בן ח' אונקיות קוראים העכרים זקוק , וז"ל הכפוי"פ : בפרוביצא וצרפת יש מטבע היוצא במספר, ויש להם שם דבר יוצא במשקל, היוצא במשקל נקרא זקוק , והיו שוה (בימיו, שם) נ' מורנשים לבנים בקירוב , — ובפרדס לרשי סי' רמט קורא זקוק למשקל יב אונקיות (לליטרא) , וז"ל אמור לנהוג כדרך שנהגין במלכות זו שנהגנים ליריד של קולוניא זקוק של כסף שהוא י"ב אונקיות ...

והח"י סי' א' סבר לומר שגם הזקוק של האגודה

המבוא

קטן) התו"ט כלים פ"ג ט"ב כ' שיעור ביצה ודאי גדול מכזית כדמוכח מפלוגתת דר"ם ור"י בעד כמה מומנים ט"ב פ"ז דברכות, ע"ש, אבל מהבשנה אין כל רא"י ואולי כונתו ג"כ לפלוגתתם ע"ס מה שפ"י אב"י. — קטן ולפי המבואר בע' ביצה שהיא 7,9 אצבעות (גודליו) מעוקבות, יהי' הוית לדעת התוס' (שהוא חצי ביצה) = 3,6 א"מ ולדעת הוהר (שהוא $\frac{8}{10}$ ביצה) = 2,16 א"מ. ולהרמב"ם (שהוא פחות משליש ויותר מרביעית ביצה) יהי' פחות מן 2,4 ויותר מן 1,8 אי"ס. ואם הוית כדור, הנה וע"ס התמונה הכוללת לגוף הכדור שהוא $\frac{1}{6} \times \frac{1}{6} \times \frac{1}{6}$ (בס' נציין את הסוכב בק—את הקוטר) או—עפ"ח הגם של התלמוד שחושב את הסוכב ג' קוטריו— $\frac{1}{2}$ ק"ג (עיין תשבץ ח"א סי' קטר וקטו) . והתמונה הכוללת לקוטר הכדור $\frac{1}{2} \times 2$ ג' (בג' נציין גוף הכדור) יהי' קוטר הוית להתוס' מעט יותר מן 1,93 גודליו, ולהוהר פחות מעט מן 1,63 גודליו, ולהרמב"ם פחות מעט מן 1,69 ויותר מעט מן 1,533 גודליו, וכערך שפוסרת נצטרך לזה . —

המובא במהרי"ל סי' עו הוא קרוב לכ"ד לומ' וכצ"ל לדעתי במקום כ"ז אשר בדפוס סדילקוב שלפני, וכן איתא להלן: דהיינו לימרא אפי' שהוא כ"ד לומ' והיינו י"ב אונקיות, אכן דעת הדרישה, והח"מ ועוד רבים שכונת האגודה אל זקוק בן ח' אונקיות, ועיי' מה שכתבתי בזה בעי' זהב וע' לימרא.

ויש זקוק בדברי המחברים שכונתם למנין מעות (ולא למשקל), והוא משונה במקום למקום ומוזמן לזמן. הני'ש והחוח"ש כביאים בשם מהר"ם מיניץ, שמוזכר זקוק מעות השוה מ"ח גדולים (ועיי' דרישה אה"ע סי' סו, שמוזכר גם הוא מעות פולגש השוה מ"ח גדולים, בכ"ו משונים זה מזה, דהגדולים של הדרישה הם $\frac{1}{30}$ זהב, ומ"ח גדולים הם 1.6 זהב, משאי"כ הגדולים של מהר"ם מיניץ שהם $\frac{1}{24}$ זהב, ומ"ח גדולים הם כ"ו, ע"ש בפנינו), והב"ח אה"ע סי' ס"ו ובמה"ב שם כ' שהזקוק הוא בלישא 2.5 זהובים, ובפולין 2 זהוב' ויש מקומות בפולין שהוא רק 1.5 זהובים.

זרע חמר. זרע חמר שעורים. -- קיח) זרע חמר יעשה אופה (ישעיה ה-ו) תרי' ובית כור זרע יעבוד הלת סאין. -- זרע חמר שעורים (ויקרא כ"ג-ס) היא בית זרע כור שעורין, (ובתי' דפוס פיעטרקוב אשר לפני איתא: דמודרע בית כור שעורין, וצ"ל דמודרע בית כור שעורין, וכן מצאתי בדפ"א). ולא נתפרש בתלמוד כמה שיעור זרע חמר שעורים קיח' וכבר כתבתי (בהערה נ) שלדעת הרב סתם בית כור הנוכר בתלמוד, 'שהוא ע"ה אלף אמה מריבעות, הוא בית כור זרע חמים, וכי בית כור זרע שעורים גדול מזה. והרמב"ם כ' ערכין פ"ד ה"ד החמר (הוא הכור והוא ב' להתיקן ... ל' סאה ... וכבר בארנו בהלכות שבת ... נמצאת למד שהמקום שיש בשכרו ע"ה אלף אמה ... הוא בית כור והוא זרע חומר שעורים ע"כ.

זרע חמר. זרע חמר שעורים. -- קיח) זרע חמר יעשה אופה (ישעיה ה-ו) תרי' ובית כור זרע יעבוד הלת סאין. -- זרע חמר שעורים (ויקרא כ"ג-ס) היא בית זרע כור שעורין, (ובתי' דפוס פיעטרקוב אשר לפני איתא: דמודרע בית כור שעורין, וצ"ל דמודרע בית כור שעורין, וכן מצאתי בדפ"א). ולא נתפרש בתלמוד כמה שיעור זרע חמר שעורים קיח' וכבר כתבתי (בהערה נ) שלדעת הרב סתם בית כור הנוכר בתלמוד, 'שהוא ע"ה אלף אמה מריבעות, הוא בית כור זרע חמים, וכי בית כור זרע שעורים גדול מזה. והרמב"ם כ' ערכין פ"ד ה"ד החמר (הוא הכור והוא ב' להתיקן ... ל' סאה ... וכבר בארנו בהלכות שבת ... נמצאת למד שהמקום שיש בשכרו ע"ה אלף אמה ... הוא בית כור והוא זרע חומר שעורים ע"כ.

וכ"ה בספר החנוך סי' שנה' והיינו שסוברים שסתם בית כור הוא זרע שעורים ולא אדע אם דעתם שזרע שעורים וחמים שוה, או שסוברים שבלתי שווים, ויהי' בית כור חמים פחות או יותר מע"ה אלף א"מ, והכי

זרע חמר. זרע חמר שעורים. -- קיח) זרע חמר יעשה אופה (ישעיה ה-ו) תרי' ובית כור זרע יעבוד הלת סאין. -- זרע חמר שעורים (ויקרא כ"ג-ס) היא בית זרע כור שעורין, (ובתי' דפוס פיעטרקוב אשר לפני איתא: דמודרע בית כור שעורין, וצ"ל דמודרע בית כור שעורין, וכן מצאתי בדפ"א). ולא נתפרש בתלמוד כמה שיעור זרע חמר שעורים קיח' וכבר כתבתי (בהערה נ) שלדעת הרב סתם בית כור הנוכר בתלמוד, 'שהוא ע"ה אלף אמה מריבעות, הוא בית כור זרע חמים, וכי בית כור זרע שעורים גדול מזה. והרמב"ם כ' ערכין פ"ד ה"ד החמר (הוא הכור והוא ב' להתיקן ... ל' סאה ... וכבר בארנו בהלכות שבת ... נמצאת למד שהמקום שיש בשכרו ע"ה אלף אמה ... הוא בית כור והוא זרע חומר שעורים ע"כ.

זרע חמר. זרע חמר שעורים. -- קיח) זרע חמר יעשה אופה (ישעיה ה-ו) תרי' ובית כור זרע יעבוד הלת סאין. -- זרע חמר שעורים (ויקרא כ"ג-ס) היא בית זרע כור שעורין, (ובתי' דפוס פיעטרקוב אשר לפני איתא: דמודרע בית כור שעורין, וצ"ל דמודרע בית כור שעורין, וכן מצאתי בדפ"א). ולא נתפרש בתלמוד כמה שיעור זרע חמר שעורים קיח' וכבר כתבתי (בהערה נ) שלדעת הרב סתם בית כור הנוכר בתלמוד, 'שהוא ע"ה אלף אמה מריבעות, הוא בית כור זרע חמים, וכי בית כור זרע שעורים גדול מזה. והרמב"ם כ' ערכין פ"ד ה"ד החמר (הוא הכור והוא ב' להתיקן ... ל' סאה ... וכבר בארנו בהלכות שבת ... נמצאת למד שהמקום שיש בשכרו ע"ה אלף אמה ... הוא בית כור והוא זרע חומר שעורים ע"כ.

זרע חמר. זרע חמר שעורים. -- קיח) זרע חמר יעשה אופה (ישעיה ה-ו) תרי' ובית כור זרע יעבוד הלת סאין. -- זרע חמר שעורים (ויקרא כ"ג-ס) היא בית זרע כור שעורין, (ובתי' דפוס פיעטרקוב אשר לפני איתא: דמודרע בית כור שעורין, וצ"ל דמודרע בית כור שעורין, וכן מצאתי בדפ"א). ולא נתפרש בתלמוד כמה שיעור זרע חמר שעורים קיח' וכבר כתבתי (בהערה נ) שלדעת הרב סתם בית כור הנוכר בתלמוד, 'שהוא ע"ה אלף אמה מריבעות, הוא בית כור זרע חמים, וכי בית כור זרע שעורים גדול מזה. והרמב"ם כ' ערכין פ"ד ה"ד החמר (הוא הכור והוא ב' להתיקן ... ל' סאה ... וכבר בארנו בהלכות שבת ... נמצאת למד שהמקום שיש בשכרו ע"ה אלף אמה ... הוא בית כור והוא זרע חומר שעורים ע"כ.

קיח) יע"ע בית כור כי כן נהגו העברים לפני לקצוב מדה הקרקע לפי ערך המורע אשר אפשר לזרוע בה. ואם כי לא כל הקרקעות ולא כל הזרעונים שווים, ודאי שהי' להם איות מדה קצובה ע"פ איות ערך בינוני--ועיי' Die Keilinsch. S. E. Sch. adler 3 Aufl. 339 שכן נהגו גם הבבלים. -- קיח') זקביא דפוס דעסויא שלפני' בחוקותי' סי' אות ג' כ' ונתבאר במס' שבת שהמקום שיש בתשבתת שלו ע"ה אלף אמה הוא בית כור (זרע חמר שעורים), ולא אדע- מקומו בבס' שבת, ואולי שהד"ס הוא, וצ"ל בהל' שבת, וזכונתו לדברי הרמב"ם בהלכות שבת שזכרתי לקמן בפנים, או שטעית נודק' לפניו בדברי הרמב"ם דערכין, המובא לקמן בפנים. -- קיח') והגאון יעב"ץ במספתת ספרים, תמהו על דברי הזהר דכי תשא מתלמודן ברכות נא, שאיתא שם ומגביהו ... טפח ע"ש בדבריהם, והפלא שלא זכרו כי כן איתא בהור' גופא בשני המקומות שזכרתי וגם סגנרו הגדול של הזהר הבן יוחאי לא התעורר ע"ז. וע"ש בב"י שאחרי שפילפל ליישב את הזהר כיום גם הוא שאפשר שורת של הזהר הוא כמו ורתא של המדרש הנ"ל שהוא טפח, ועיי' פרטי המדות אות ב' שגם הוא יושב את הזהר כן. ולא ידע שיש שקדכותו בזה. -- קיח') הב"י זרע' סי' קצח, הביא בשם הרשב"א שצריכין שתהיה המקנה גבוה ממעל לשיבורה ורת לפחות. וכ"כ בשו"ע שם (ק) וצ"ל ונסתפק בלבי'ש אם כונת הרשב"א לורת בן ג"ט או בן ב"ט, ובבאה"ג אות ע"ב כ' בפשיטות שהוא חצי אמה של ר"ט ע"ש, ולפי הכבוד בפנים דעת הרשב"א בשיעור ורת אין מקום לדבריהם וודאי שכונתו לחצי אמה בת ה"ט, דהיינו ב"ט וסתתה (ועי' בפרטי המדות, שגם הוא העיר ע"ז).--ועיי' דברי מלכיאל ח"ב סי' נח שהעיר ע"ד הרשב"א הללו (ומה שב' שהלבוש במחבת לא ראה דברי הרשב"א, אין כאן מח"כ כי בעצמו כ' הלב"ש שאין הרשב"א ת"י). (קא) הרשב"א שם כ' ליישב השבון המגלה, (היינו הק' דעירובין) כא הנוכר לעיל בפנים) דגם התם מייירו באמות בנות ה"ט, והתימא על הרב בפרה"ד, שאף שזכר השובה זו בכ"ז תוסף אח"י כ' ולפי זה כוכרתיין לפרש סוגי' הנ"ל דאמות המגלה היו ג"כ בנות חמש עכ"ל, ומה בא להוסיף מדעתך, אם

שבת פ"ט שרוחב הסימ שהוא ב' אצבעות, ע"ע, הוא שתות הזרת, וכ"כ שרוחב הסימ כפול שהוא מ"ח הוא שליש הזרת, הרי שהזרת ג"מ. וכ"כ בספר הפרדס לרש"י סי' לו, וכן מפרש בדבריו ונמה"ג בכורות לט, א ובר"ש כלים פ"ו מ"ח וכו' בהניא סי' צו, ור"ע — ולא עוד אלא שכן מפורש בתוספתא, כלים ב"ט ס"פ, ורמזו עלה הרד"ק בשרשיו שרש זרת, וז"ל זרת האמורה בתורה חצי אמה של ו"ט. ועכ"ח כמו שהיו ב' אמות כן היו ב' זרתות (זרת א' חצי אמה בת ה"ט וזרת א' חצי אמה בת ו"ט). [ומצאתי לאח"ו בסדרי מהרות שנים הוא הקשה מהתוספתא על הרשב"א, וקושיה הרשב"א הירץ שב' זרתות היו כמו שכתבתי] — ואולי בדיוק נקמה התוספתא זרת האמורה בתורה, להוציא זרת האמורה בנביאים (דחוקאל הנ"ל) דהוא לא הוה רק חצי אמה בת ה"ט. וראה"ק בפיוטיו לפ' שקלים ב' וכל אמה מודדת שליש כזרת, והוא שהזרת שליש אמה, [ועיין רביד הוהכ פרשה הציה שדעתו כ"ה גם דעת רש"י והערך, אבל לענ"ד כל דבריו שם דחוקים מאד, מלבד מה שכתבתי לעיל שבפרדס לרש"י מפורש שהוא ג"מ] וכ' בפ' המחזור, דפוס וזלצבאך, שכן הוא בירוש' וכ"כ בשנו"א ערלה פ"ג קכג) אבל לא ציינו מקומו [ובפרטה"מ כ' שמצא מקור נאמן לזה ממד"ר דורת' מתוח לקבלי' (שזכרתי לעיל) והא לך דבריו בקצרה: הערוך כ' על המדרש הלז דהיינו אגרוף וכ' בסיום דבריו, כמו שכתבתי לעיל ע' אצבע, ושם כ' זרת שבו מודדין את החשן מן זרת ועד אגודל (עכ"ל הערוך) וזה מודדין ב"מ, והוא כרום כוזבא מנחות פ"ט (צ"ל ס"ט) שפ' רש"י טעם בזקופת אגודל, ולפ"ו עכ"ח להערוך האי זרת הוא היד נגיבה זקופת הגודל, והוה ב"מ עכ"ל הפרטה"מ — ואנכי מסופקני אם מקורו נאמן, ולא אדע מהו שח, הן במדרש לא נהבאר מהו זרתא ובעצמו כ' לפני זה כי כדבריו הוהר (שזרת הוא טעם) מצא במדרש הלז, ואיך כותב עתה שבמדרש הנ"ל מקור לדבריו ראה"ק (שהזרת הוא ב"מ) ואפילו לדבריו הערוך, עדיין מנ"ל שהוא ב"מ, הא הערוך לא זכר מזה כלל, (ומהא דכ' שהוא אגרוף,

משמע קצת אפכא), גם בעצמו הביא שמעם בזקופת האגודל הוא לדעת פ' המחזור בשם הירוש' רק טעם וחצי קנג) ואם כי מצא ע"פ הנסיון שהוא ב"מ, עכ"פ א"א לומר שמהמדרש רא' לראה"ק, גם מה שב' הרב שהערוך הביא המדרש הלז, וכ' בסיום דבריו, כמ"ש"ל בע' אצבע" אין זה אמת, כי הערוך הביא החלה לשון הנמרא זו זרת, וכ' כבר פרשנו בע' אצבע, ואח"כ הביא את המדרש לפרשו, והוא ענין בפני עצמו, ולא שייך לו זרת שזכר לפני זה]. וכ' בפ' המחזור הנ"ל, כשארבע אצבעות רבוקות ביהר ומפשיט האגודל מסם, הוא שליש האמה, — אבל כשמרחיק כל הר' אצבעות זמ"ו ומידר מורת עד אגודל אינן נבנסים רק ב' באמה — ובלב"ש הל' נדה כ' שכפ' המחזורים הביאו מהירוש' שיש ב' זרתות, כשהאצבעות מפורים הוה חצי אמה וכשאינם מפורים הוה שליש אמה, ונראה שכונן ג"ה לפ' המחזור שזכרתי, רק השיטת הא דמפשיט האגודל, לפי שהוא בשני הזרתות קנ"ו. והגר"א ב' שהב' זרתות הן: א' כשפשיט היד ומודדין מגודל לזרת קנ"ו בשוה, והוא שליש אמה (ב"מ) והב' כשמודדין דרך ראשי אצבעות והוא חצי אמה (ג"מ) וכ"כ בס' הפרדס סי' לו שהזרת (שהוא לדעתו ג"מ) הוא בפשיטת יד באלכסון מאצבע זרת הקמן עד הגודל קנ"ה ובמקוה טהרה פנ"ה, כ' שהזרת הלז הוא רק ב"מ ומחצה, אכן בספרו הון עשיר פ"ג דשבת, כנ"ה שהמרחיב הזרת ככל כחו הוא קרוב לחצי אמה (בת ו"ט) דהיינו ג"מ, ע"ש.

ולפי מה שכתבתי בפ' שמשיותיו של ראה"ק הן 1/5 מדבריות יהי' שיעורו של ראה"ק (7/5 = 1/5) אמה, והוא קרוב למחצה, היינו כשיעור התוספתא שזכרתי (אכן מהא דאמר שם לחלן: מדה העולם נמדדת בשליש אמה, נראה דעתו דגם זרת דקרא הוא שליש אמה, ועיין עירובין כא, א תוס' ד"ה א' סג"א מה שתמהו עליו ומה שב' הרש"ש שם, ובמקוה טהרה מפ' נח והלאה).

ורש"פ כ' שהוא הנקרא בלשון התלמוד גרמיה, וזה תימא דהרי אמרו ב"מ סד, א וקא אולי עשרה קרי בני זרתא, וא"ל יהבינא לך בני גרמיה, ע"כ שמ"מ זרת קמן מגרמיה (ע"ש בסניג' בפנים, וע"ע גרמיה).

הרשב"א בעצמו כתב כן, עיר כ' שם וכזה שאמות המגלה הן בנות ה"ט נפלו דבריו הע"א סי' קכ"א (צ"ל: קיה) ורוק היטב, עכ"ל, ואין מה לדוק בזה, כי קושייתו מבוארת, שהע"א עשה שם חשבוננו ע"פ אמה בת ו"ט, אבל לא אדע מה קשה לו על הע"א, אם כן דעת הרשב"א, ונמה"ג ורש"י ועוד, ובפרט אם כן הוא בתוספתא. — קכב) הגר"א כ' שכן דעת הרשב"א, ואנכי מכבר אמרתי להרש"ל שדעתו מהר"ם בשנו"א, וצ"ל במקום ב"ט ג"מ, ובמקום שלוש אמה חצי אמה, ושפיר כע"ז שכ"ד הרשב"א, ואמר לו שכ"ה באמת אצלו בכ"י (וברפוס חדש תקנו כן) אבל מלבד זה עוד הרבה טעותים שם כנודפס, ועיין בחידושי הג' ריא"ג, שם על אחר, ובהנחות הרש"ש שם ובסמ' כלים, מה שהגיהו בדבריו. — קכג) בפרטה"מ כ' שמצא בס' המחזור שהוא מפורש טעם בזקופת אגודל, דשני טעמים כאלו היו ג' טעמים פשוטים, — וטעם אחר כזה הוה טעם ומחצה — ולא אדע אי' מצא כזאת. גם לא אדע איך לכוון הדברים? הא המפרש לפרש שיעורו דראה"ק קאתי, ולדעת ראה"ק הזרת ב"מ (שליש אמה) ולא טעם ומחצה. — קכד) ובפרטה"מ סכר שכוונת הרשב"א לטעם שוחק וטעם עוצב ולכן הרבה להשיב עליו, ולדעתו כוונתו כמו שכתבתי. — קכ"ה) ועיין לקוטי קדמוניות ד' קלא שהביא שם מאגרונו של רבי"א הקראי שער זר שכנ"ה שזרת הוא מרת האורך שבין הגודל והזרת (שבר, יפאננטי) אך לא פ"י שיעורו. — קכה) וכ"כ רש"י בכהונות ה' ב, זו זרת מן הקטנה מודדין, זרת' של חשן, ורצ"ל מן הקטנה עד הגודל, והוא חצי אמה, כמו שהבאתי לעיל בשם הערוך, והדברים פשוטים, ובמשנה אחרונה, כלים פ"ו הביא שכ' רש"י, מן הקטנה (צ"ל מן הזרת) מודדין, הזרת' של החשן מן הגודלה מודדין אמת כיון וכלים וכ' ע"ו צ"ל רחבא בשאר כלים חין מתשן איירוי, אבל של חשן קמן משאר כלים, כפי מה שחשב הקמיצה (צ"ל: הזרת) מן הארוכה, עכ"ל הרב כמ"א, הנה הבין הרב שכוונת רש"י שזרת מודדין, אמת' החשן (עד הכרפס אד עד בית השחי), ולא אדע איך אפשר לומר כן אם רש"י כ' מפורש שמכנה מודדין, זרת' החשן ולא: אמת החשן, וכמו שהעתיק הרב בעצמו מלשון רש"י.